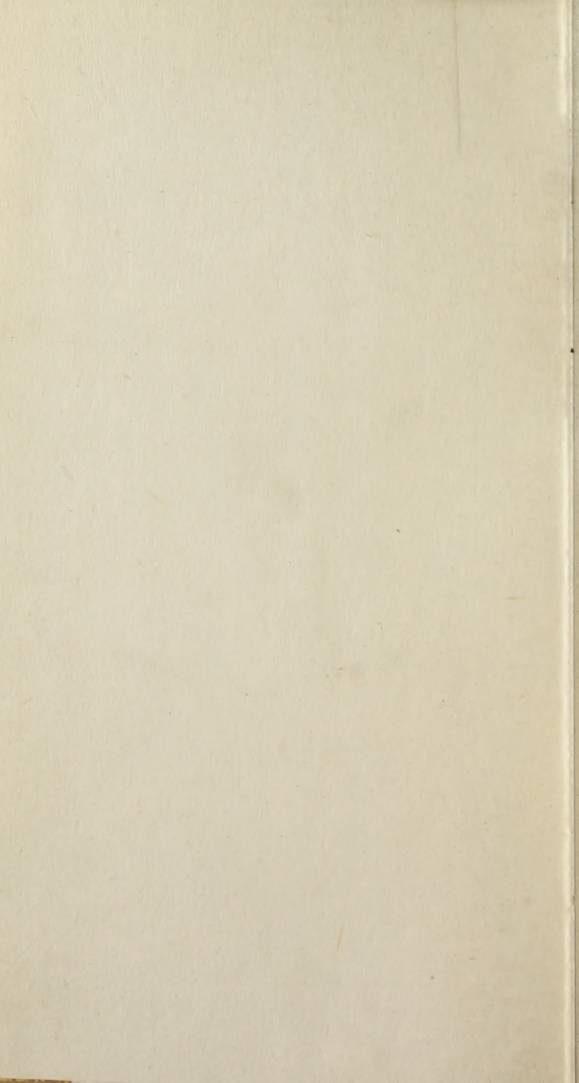

Encycl.0.

52/26

52
26

STAMPFEL-FÉLE
MÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 26. —

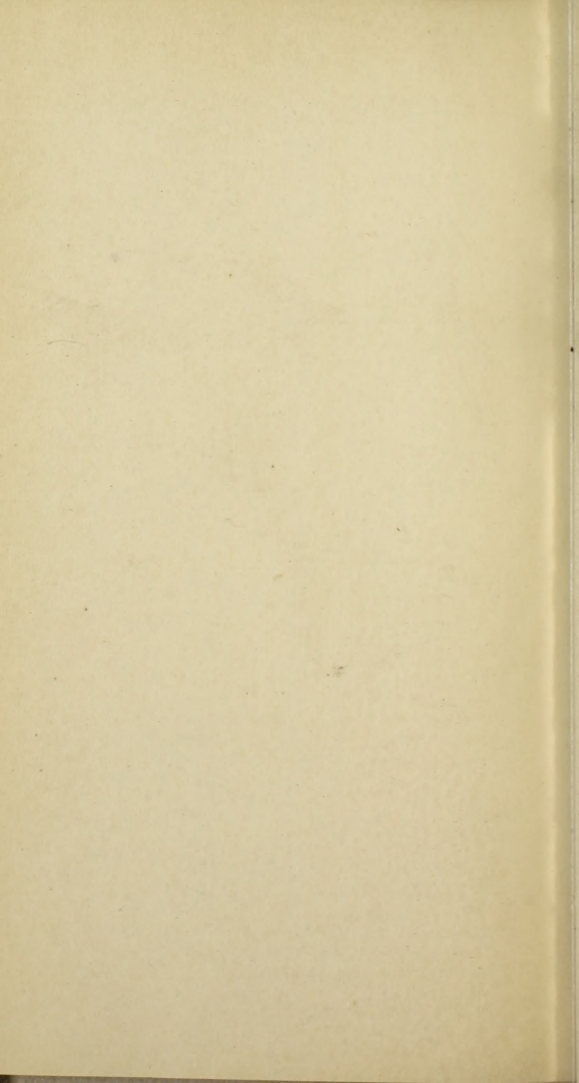
Dr. Prökle Vilmos

Oszmán-török nyelvtan

Ára 30 Kf. = 60 fill.

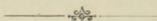
POZSONY - BUDAPEST
KIADJA
STAMPFEL K.

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— ❦ 26. ❦ —

RENDSZERES
OSZMÁN-TÖRÖK NYELVTAN.

IRTA

D^r. PRÖHLE VILMOS.

Encyel .0

❦ 52/26

POZSONY, 1899. BUDAPEST,

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

Wigand F. K. könyvnyomdája, Pozsonyban.

Bevezetés.

Az oszmán-törökök nyelve az ural-altaji nyelvcsoporthoz tartozik s a szó legszorosabb értelmében ragozó nyelv. Mint ilyen teljesen eltérő ama két nyelvtől, melylyel legsűrűbben említik együtt s mely a körülmények folytán szókincsére és irodalmára leginkább hatott, — az arabtól és a perzsától.

Azonban bármily nagynak látszik is első tekintetre e két nyelv hatása, az mégis csak pusztán a szókincsre meg az irodalmi irányra és izlésre szorítkozik, míg a nyelv maga minden egyéb tekintetben megőrizte sajátos jellegét, abból nem áldozott fel semmit; s bár az arabbal rövidség dolgában nem állja meg a versenyt, szófűzése oly biztos és határozott, s szépsége mellett az arab vagy perzsa születésűnek oly nehéz, hogy a Keleten szinte általános az a nézet, hogy törökül jól tudni mesterség („Türkî hüner.“)

Alaktan és mondattan tekintetében egyaránt fejlett és gazdag, de mindamellet átlátszó szerkezetű és világos, rendhagyóságokat nem ismerő; csak az a kár, hogy e

rendkívül kedves nyelv szókincse gyarapításában letért a természetes útról s teljesen a kölcsönvételhez folyamodott, értve különösen az irodalmi nyelvet, mely korlátlan szabadsággal használta századokon át az arab és perzsa nyelv teljes szótárát, míg a nem rég lábra kapott újabb irodalmi irány e ferdeségnek annyira amennyire határt nem szabott.

Mi ezzel a lehetőségig megtisztított újabb irodalmi nyelvvel fogunk megismerkedni, annak alakját teljesen tisztán tárgyalni, míg az arab és perzsa elemekkel csak rövidesen, függelékben fogunk foglalkozni.

Első rész.

Alaktan.

Első fejezet.

(Hangtan).

Az oszmán-török nyelv hangjainak jelölésére a 1. következő magánhangzói és mássalhangzói jeleket fogjuk használni:

magánhangzók: a, o, u, ĩ, e, ö, ü, i.

mássalhangzók: b, p, f, v, d, t, s, š, z, ž, č, g, k, h, ç, γ; j, r, l, m, n, ñ.

Csakis idegen (arab, vagy perzsa eredetű) szavakban fordulnak elő a következők: â, î, û, ô, ou, eü, ž.

Török szavakban eredeti hosszú magánhangzók nincsenek, legfeljebb összevonás által keletkezhetnek (a sztambuli nyelvjárásban).

A magánhangzók közül o, u, e, ö, ü, i ugyejtendők, mint a magyarban, röviden.

Az „a” hangzó magasabb a magyar „a”-nál és az „arm” német szóbeli „ä”-val egyezik.

Az „ĩ” magánhangzó mélyen a torokból ejtett „i” hang, mely megfelel a lengyel „y”-nak vagy az orosz „л”-nek.

Arab és perzsa szavakban î, û, ô nyujtott i, u, o; az „â” hang szintén hosszú és mélyebb valamivel, mint a magyar „á”.

A perzsa „ou” hangot a török rendszeren „eü” vagy „ev”-nek ejti.

A mássalhangzók közül b, p, f, v, d, t, z, g, k, h, j, r, m, n úgy ejtendők, mint a magyarban; a többiekre nézve megjegyzendő, hogy

„s“ úgy ejtendő mint a magyar „sz“ (szoba)

„š“ úgy ejtendő mint a magyar „s“ (sarló)

„š“ úgy ejtendő mint a magyar „dzs“ (dzsida)

„č“ úgy ejtendő mint a magyar „cs“ (csikó)

„ž“ úgy ejtendő mint a magyar „zs“ (zsoldos)

„ž“ olyan, mint a német „č“ ezen szóban „Achtung“; a török gyakran ejti egyszerű „h“-nak.

„y“ mélyen a torokból ejtett „g“, mintha „gh“ volna.

„ñ“ a stambuli nyelvjárásban most már egyszerűen „n“-nek hangzik, de írásban még megkülönböztetik a kettőt. Eredetileg „ng“ volt

„k“ mélyhangú magánhangzók mellett (a, o, u, ĩ) keményebben hangzik, magas hangúak mellett lágyabban; de ez oly különbség, amit önkénytelenül is megteszünk a török szavakban ép úgy, mint a magyarban (kerék, karó). Ha arab vagy perzsa szavakban „â“ vagy „û“ előtt lágyabb „k“-t kell ejtenünk, úgy „kj“-t mondunk: kjâmil, hukjûmet

„l“ szintén kétféle van: magashangú magánhangzók (e, ö, ü, i) mellett lágy, mélyhanguak mellett (a, o, u, ĩ) keményebb és vastagabb, ép úgy mint helyes magyar kiejtéssel nem egyforma a „félek“ és „alma“ szókbéli „l“. Ha arab vagy perzsa szavakbau â, û előtt is gyengébb „l“-et kell ejteni, úgy az majdnem „ly“-nek hangzik.

„g“ â és û előtt „gj“-nek hangzik: gjâh = hely.

Olvasási gyakorlat.

2. ana, aña, oña, balta, biçak, keskin, kušlar, oküzler, gözüm, üzüm, ses, süs, šimšek, čökmek, čekmek, üč, geže, kiz, kiš, altmiš, čikti, kazandī, olažak, kač, alčak, alažak, čožuk, mâtem, vefât, dûr, memnûu, želil, dide, kjâmil, hikjâje, hukjûmet, sükjût, žâle, müžde, zen, xanim, xaber, xâk, čarx, yam, karya, yazab, yadr, küzyin, čalyi, deület = devlet, dour, devr, meüki'.
3. Jegyzet: A már említett betükön kívül átírá-sunkban elő fog fordulni még két jel „‘“ és „““ melyek az arab nyelvben mássalhangzót számitanak,

a törökben azonban szó elején egyáltalán nem hangzanak, a szó belsejében pedig rendszeren csak megnyújtják az előttük álló magánhangzót: 'âlem, 'akîl, 'âżiz, 'ömür; ma'lûm, žem', žum'a, me'mûl, me'zûn, žüz'.

Az arab írásban „a“ = 'ajin, „u“ = elif.

A magánhangzóilleszkedés.

(H a n g r e n d).

A török nyelv magánhangzóit „mélyhanguakra“ 4. és „magashanguakra“ osztjuk;

mélyhangúak: a, o, u, î;

magashangúak: e, ö, ü, i.

Eredeti török szókban rendszeren vagy csupa mélyhangú, vagy csupa magashangú magánhangzók vannak s így a szavak vagy „mélyhangúak“, vagy „magashangúak.“ Mélyhangú szókhoz csak mélyhangú ragok és képzők, magashangú szókhoz csak magashangú képzők vagy ragok járulhatnak: kuş = madár, kuşlar = madarak, göz = szem, gözler = szemek.

A képzőben, vagy ragban minden mélyhangú magánhangzó után lehet „a“, minden magashangú magánhangzó után „e“; azonban, ha a képzőben nem „a“ vagy „e“ van, úgy „a“ vagy „î“ után „î“-hangzós, „o“ vagy „u“ után „u“-hangzós, „e“ vagy „i“ után „i“-hangzós, „ö“ vagy „ü“ után „ü“-hangzós képző, vagy rag áll helyesen; úgy hogy a következő hangrendi táblázatot kapjuk:

a töben	a ragban vagy képzőben
a	} î } } u } } a
î	
o	
u	} i } } ü } } e
e	
î	
ö	
ü	

kaz = lud, kazî = ludat; kîz = leány, kîzî = leányt; kol = kar, kolu = kart; kuş = madár, kuşu = madarat; el = kéz, eli = kezét; ip =

kötél, ipi = kötelet; göz = szem, gözü = szemet; üzüm = szőlő, üzümü = szőlőt.

Jegyzet: A rag magánhangzójára nézve mindig az illető szó utolsó magánhangzója dönt, amiből az is következik, hogy a török hangrendhez nem alkalmazkodott idegen szavak mélyhangúak, ha utolsó magánhangzójuk mélyhangú; magashangúak, ha utolsó magánhangzójuk magashangú: 'asker = katona, 'askerler = katonák (nem „'askerlar“!); vefâ = hűség, vefâsiz = hűtelen (nem „vefâsiz“!).

A mássalhangzók változásai.

5. A sztambuli nyelvjárásnak egyik sajátása az, hogy a szó végén a „d“, „b“, „đ“ mássalhangzókat majdnem „t“, „p“, „č“ -nek ejti.
6. A „d“-vel vagy „đ“-vel kezdődő ragok a kiejtésben p, f, t, s, š, č, k, ç mássalhangzók után a kezdő „d“-t „t“-re, a kezdő „đ“-t, „č“-re változtatják: ajakda ejtsd: „ajakta“, bakdirmak ejtsd: „baktirmak“, gitdi ejtsd: „gitti“, küsdüm ejtsd: „küstüm“, türkçe ejtsd: „türkče“, ekmekçi ejtsd: „ekmekči“, bakdikça ejtsd: „baktikča.“
Átirásunkban a kiejtéshez fogunk alkalmazkodni, tehát így írunk: ajakta, gitti, küstüm, türkče sat.
7. A „t“-re végződő szavak, különösen, ha többtagúak, magánhangzón kezdődő ragok és képzők előtt a „t“-t „d“-re változtatják: git = menj, gidinîz = menjetek; gidežek = menni fog; de gitmiş = elment; sepet = kosár, sepedim = kosaram, sepede = kosárba; de sepetden (ejtsd: „sepetten“) = kosárból.
8. A mélyhangú szavak végén álló (kemény) „k“ magánhangzón kezdődő képzők és ragok előtt két- vagy többtagú szavakban rendszeren „g“-vé változik: kulak = fül, kulayim = fülem, de kulaklar = fülek; bakažak = nézni fog, bakažayiz = nézni fogunk; mig egytagu szók végén, meg arab, vagy perzsa szavakban rendszeren megmarad: ok = nyíl, okum = nyilam.
9. A magashangú szavak végén álló (gyenge. lágyabb) „k“, magánhangzón kezdődő ragok és képzők előtt, különösen többtagú szavakban „g“-re, ren-

desen pedig „j“-re változik: ešek = számár, ešejim = számaram, ešeje = számárnak; geležek = jönni fog, geležejim = jönni fogok; míg egytagú török szók és idegen szavak végén nem változik: ek = vess, eker = vet.

Jegyzet: A végső „t“-nek és „k“-nak eme átváltozása még nem lett általános hangtörvénynyé s így sok az ingadozás, néha megmarad a „t“, néha „d“-re változik, hasonlóan a „k“ is; de idegen szavakban rendszeren nem történik változás: memleket = ország; memleketim = országom; memâlik = birodalom, országok, memâliki = birodalmat, országokat.

A hangsuly.

Hangsuly tekintetében a képző és rag a töszó-**10.** val együtt egyetlen egy szónak veendő s egy hangsuly alá vonandó.

Igy minden „nem összetett“ szó, akárhány képző vagy rag van is rajta, utolsó szótagján hangsulyozandó: bák, baktîr; baktîražák, baktîražaklâr, baktîražaklarîndân mind végső szótagjukon hangsulyosak (a „“ a hangsulyt jelöli).

Az egytagú szók közül a kötőszók meg a „lenni“ igének (im; siñ, dir, uz, suñuz, üm, süñ) egyes alakjai teljesen hangsulytalanok. Így „geležejim“ = „leendő jövésém“ a végén hangsulyos, mert az „im“ személyes birtokrag, míg „geležéjim“ = „jönni fogok“ szóban az „im“ előtti szótag hangsulyos, mert „im“ ebben a szóban a „lenni“ igének jelen ideje, im = vagyok.

Az így összetett igealakok hangsulyozására az igeről szóló fejezetben még vissza fogunk térni.

Második fejezet.

(A névszó, névragozás, viszonzyszók).

1. §. A főnév.

11. *A török nyelv nyelvtani nemet nem ismer. Élő lények neveinél a nem megkülönböztetésére, ha épen szükséges, külön szavakat használ: „er“ = férfi, „erkek“ = fi, him, férfi; „köz“ = leány, nő; „dişi“ = emse, nőtény sat.*

kardaş = testvér	köz kardaş = leánytestvér
çocuk = gyermek	erkek çocuk = figyermek
domuz = disznó	dişi domuz = emse (disznó)

12. *Határozott névelője a töröknek nincsen: çocuk = „gyermek“ vagy „a gyermek“, çocuklar = „gyermek“ vagy „a gyermekek.“*

13. *A határozatlan névelő „bir“ = egy: bir eşek = egy szamar.*

14. *A többesszám képzője a hangrend szerint „lar“ vagy „ler“*

at = ló	atlar = lovak
çocuk = gyermek	çocuklar = gyermekek
kol = kar	kollar = karok
diş = fog	dişler = fogak
çiçek = virág	çiçekler = virágok
gül = rózsá	güller = rózsák.

15. *A személyes birtokragok magánhangzón végződő főnevek után a hangrend szerint a következők:*

egyesszámú birtokos

1. személy: m
2. személy: ñ
3. személy: sı, su, sı, sü

többesszámú birtokos

1. személy: miz, muz, miz, müz
2. személy: ñiz, ñuz, ñiz, ñüz
3. személy: sı, su, sı, sü vagy ları, leri.

Mássalhangzón végződő főnevek után, ugyan-
csak a hangrend figyelembe vételével:

egyesszámú birtokos

1. személy: ĩm, um, im, űm;
2. személy: ĩñ; uñ, ĩñ, űñ;
3. személy: ĩ, u, i, ű;

többszámú birtokos

1. személy: ĩmiz, umuz, imiz, űmüz;
2. személy: ĩñiz, uñuz, ĩñiz, űñüz;
3. személy: ĩ. u, i, ű vagy larĭ, leri.

Ha a birtok több, akkor a megfelelő személyes
birtokragok az illető főnév többszámához járulnak:
ešek = számár, ešejim = számaram, ešeklerim =
szamaraim.

Példák.

ana = *anya*, čalyĭ = *zene*, kuzu = *bárány*
deve = *teve*, kedi = *macska*, köprü = *hid*, kaz =
lud, kız = *leány*, kol = *kar*, kuş = *madár*, ešek =
számár, dil = *nyelv*, göz = *szem*, gül = *rózsa*,
kulak = *fül*, sepet = *kosár*, el = *kéz*.

a) A birtok egy.

Egyesszámú birtokos:

1. sz. anam	anyám	čalyĭm	zeném
2. sz. anañ	anyád	čalyĭñ	zenéd
3. sz. anasĭ	anyja	čalyĭsĭ	zenéje

Többszámú birtokos:

1. sz. anamiz	anyánk	čalyĭmiz	zenénk
2. sz. anañiz	anyátok	čalyĭñiz	zenétek
3. sz. anasĭ	anyjuk	čalyĭsĭ	zenéjük

Egyesszámú birtokos:

1. sz. kuzum	bárányom	devem	tevém
2. sz. kuzuñ	bárányod	deveñ	tevéd
3. sz. kuzusu	báránya	devesi	tevéje

Többszámú birtokos:

1. sz. kuzumuz	bárányunk	devemiz	tevénk
2. sz. kuzuñuz	báránytok	deveñiz	tevétek
3. sz. kuzusu	bárányuk	devesi	tevéjük

Egyesszámú birtokos:

1. sz.	kedim	köprüm	kazim
2. sz.	kedin	köprün	kazin
3. sz.	kedisi	köprüsü	kazi

Többszámú birtokos:

1. sz.	kedimiz	köprümüz	kazimiz
2. sz.	kediniz	köprünüz	kaziniz
3. sz.	kedisi	köprüsü	kazi

Egyesszámú birtokos:

1. sz.	kizim	kuşum	kolum
2. sz.	kizin	kuşun	kolun
3. sz.	kizi	kuşu	kolu

Többszámú birtokos:

1. sz.	kizimiz	kuşumuz	kolumuz
2. sz.	kiziniz	kuşunuz	kolunuz
3. sz.	kizi	kuşu	kolu

Egyesszámú birtokos:

1. sz.	elim	dilim	gözüm
2. sz.	elin	dilin	gözün
3. sz.	eli	dili	gözü

Többszámú birtokos:

1. sz.	elimiz	dilimiz	gözümüz
2. sz.	eliniz	diliniz	gözünüz
3. sz.	eli	dili	gözü

Egyesszámú birtokos:

1. sz.	gülüm	kulayım =	fülem
2. sz.	gülün	kulayın	füled
3. sz.	gülü	kulayı	füle

Többszámú birtokos:

1. sz.	gülümüz	kulayımız	fülünk
2. sz.	gülünüz	kulayınız	fületek
3. sz.	gülü	kulayı	fülük

Egyesszámú birtokos:

1. sz.	eşejim =	szamaram	sepedim
2. sz.	eşejin	szamarad	sepedin
3. sz.	eşejü	szamara	sepedi

Többesszámú birtokos:

1. sz.	eşejimiz = szamarunk	sepedimiz
2. sz.	eşejiniz	szamaratok sepediniz
3. sz.	eşejî	szamaruk sepedi

A többesszámú birtokos harmadik személyében az itt feltüntetett *sî, su, si, sü, vagy î, u, i, ü* rag helyett elég gyakori a „*larî*“, „*leri*“ rag is.

b) A birtok több.

Egyesszámú birtokos:

1. sz.	kulaklarım	füleim
2. sz.	kulaklarıñ	füleid
3. sz.	kulakları	fülei

Többesszámú birtokos:

1. sz.	kulaklarımız	füleink
2. sz.	kulaklarıñız	füleitek
3. sz.	kulakları	füleik.

Egyesszámú birtokos:

1. sz.	sepetlerim	kosaraim
2. sz.	sepetleriñ	kosaraid
3. sz.	sepetleri	kosarai

Többesszámú birtokos:

1. sz.	sepetlerimiz	kosaraink
2. sz.	sepetleriñiz	kosaraitok
3. sz.	sepetleri	kosaraik.

E táblázatokból kitűnik, hogy a körülmények szerint „sepetleri“ = „kosaruk“ vagy „kosarai“ vagy „kosaraik“.

A kétséget a mondat értelme oszlatja el. „sepetleri“ helyett „kosaruk“ értelemben különben is inkább „sepedi“ járja.

A főnévnek a leggyakoribb viszonyragokkal való ellátása képezi a török nyelvtanok szerint is a főnév ragozását, vagyis a **declinatiót**. E viszonyragok úgy az egyes mint a többes számban sőt a névmások ragozásában is mindig ugyanazok maradnak, s így a török névragozás, vagy *declinatio* nagyon egyszerű. E szerint a következő eseteket szokás megkülönböztetni:

17. 1) a **nominativus**, mely arra a kérdésre felel: „ki?” vagy „mi?”

A nominativus maga a puszta főnév, vagy annak többesszám-képzővel, vagy birtokos személyraggal ellátott alakja, mely azután a további ragozásban mint „tő” szerepelhet. Csak kevés főnév van mely különböző töveket mutat: su = viz, az egyes szám nominativusában és minden mássalhangzón kezdődő rag, vagy képző előtt „su”, minden magánhangzón kezdődő rag vagy képző előtt „suj”: sular = vizek, suda = vízben; de sujum = vizem, Épen így áll a kétféle tő viszonya az ayiz (ayz) = száj, karin (karn) = has, alin (aln) = homlok szavakban, hol a bővebb tő az egyes szám nominativusában, továbbá mássalhangzón kezdődő ragok és képzők előtt áll, míg a rövidebb tő, mely két mássalhangzón végződik, magánhangzón kezdődő ragok vagy képzők előtt használatos: karin = has, kariuda = hasban; de karnim = hasam, karni = hasa.

Tökéletesen ilyen természetűek az arab vagy perzsa eredetű, két mássalhangzón végződő főnevek, melyekben a török az egyesszám nominativusában s a mássalhangzón kezdődő ragok és képzők előtt a végső két mássalhangzó közé egy könnyű magánhangzót ejt: hüküm (hükü) = ítélet, hatalom, akil (aki) = ész, emir (emr) = parancs, šehir (šehr) = város.

18. 2) a **genitivus**, mely a „birtokos” jelölésére szolgál és arra a kérdésre felel: „kié?”, „mié?” „kinek a?”, „minek a?” A genitivus ragja mássalhangzón végződő szavak után >in, ün, iin. ün< magánhangzón végződők után >niin, nuin, niin, nüin<. Például: kaz = lud, gen: kazin; kazlar = ludak, gen: kazlarin; çalyimiz = zenénk, gen: çalyimiziin; gözlerim = szemeim, gen: gözlerimiin; kuşun = madarad, gen: kuşunün; el = kéz, gen: elin; elin = kezed, gen: eliniin; gözüünüz = szemetek, gen: gözüünüzün; kollar = karok, gen: kollariin; kollariin = karjaid, gen: kollariiniin; ana = anya, gen: ananiin; anasi = anyja, gen: anasiüin; kuzu = bárány, gen: kuzuün; deve = teve, gen: devenin; gözleri = szemei, gen: gözleriiniin; gözü = szeme, gen: gözüünün; köprü = hid, gen: köprüünün.

19. Az „atyám háza, a szomszéd fia,” féle birtok viszony kifejezésénél a birtokos a genitivus rag-

ját, a birtokot kifejező szó a megfelelő személyes birtokragot kapja: pederim = atyám, ev = ház: pederimiñ evi = atyám háza; kuš = madár, gözler = szemek: kušuñ gözleri = a madár szemei.

Ha a genitivus ragja elmarad, akkor a birto- 20.
kos vagy határozatlan, vagy csak nemet, fajtát jelent: baš = fej, kuš baši = madárfej; čoban = pásztor, kiz = leány, čoban kizi = pásztorleány; armud = körte, ayaž = fa, armud ayaži = körtefa, armud ayažlari = körtefák.

3) a dativus mely a következő kérdésekre 21.
felel: „kinek?“, „minek?“, vagy „hová?“. A dativus ragja mássalhangzón végződő főnevek után »a, e«, magánhangzón végződők után »ja, je«, harmadik személyű birtokrag után »na, ne«. Például; anam = anyám, dat: anama = anyámnak; kušlar = madarak, dat: kušlara = madaraknak; göz = szem, dat: göze = szembe, gözüm = szemem, dat: gözüme = szemembe; ana = anya, dat: anaja = anyának; deve = teve, dat: deveje = tevének; köprü = hid, dat: köprüje = hidra; Pešte = Pest. Pešteje = Pestre; anasi = anyja, anasina = anyjának; kuzusu = báránnya, dat: kuzusuna = báránnyának; gözü = szeme, dat: gözüne = szemének, szemébe, gözleri = szemei, dat: gözlerine = szemeibe.

4) az accusativus mely a „kit?“, „mit?“ 22.
kérdésekre felel. Az accusativus ragja mássalhangzón végződő főnevek után »i. u, i, ü«, magánhangzón végződők után »ji. ju, ji, jü«, harmadik személyű birtokrag után »ni, nu, ni, nü«, ami helyett nagy ritkán előfordul egyszerű »n« is. Példák: kaz = lud, acc: kazı = ludat; karnım = hasam, acc: karnımı = hasamat; kuzum = bárányom, acc: kuzumu = bárányomat; gözler = szemek, acc: gözleri = szemeket; öküz = ökör, acc: öküzü = ökröt; paša = pasa, acc: pašaji = pasát; gemi = hajó, acc: gemiji = hajót; anasi = anyja, acc: anasini vagy anasin = anyját; kušu = madara, acc: kuşunu = madarát; gözleri = szemei, acc: gözlerini = szemeit; devesi = tevéje, acc: devesini vagy devesin = tevéjét; gözü = szeme, acc: gözünü vagy gözün = szemét. Ha az accusativus ragja elmarad, akkor az accusativusbun álló főnév rendszeren határozatlan: čožuk = „gyermek“ vagy „gyermeket,“ míg čožuyu rendszeren azt jelenti „a gyerme-

ket;“ kuzular = „bárányok“ vagy „bárányokat“ stb. Néha személyes birtokrag után is elmaradhat az *accusativus* ragja: *bâşim* = „fejem“ vagy „fejemet.“

23. 5) a **locativus**, mely rendszeren a „hol?“ kérdésre felel. A *locativus* ragja mindig »da, de«, csak harmadik személyű birtokrag után »nda, nde«, kemény mássalhangzók után »ta, te« (lásd 6. §) Például: *su* = viz, *loc: suda* = vízben; *orman* = erdő, *loc: ormanda* = erdőben; *oda* = szoba, *loc: odada*, = szobában; *dere* = völgy, *loc: derede* = völgyben; *dereler* = völgyek, *loc: derelerde* = völgyekben; *gözüñ* = szemed, *loc: gözüñde* = szememben, *gözü* = szeme, *loc: gözünde* = szemében; *elleri* = kezei, *loc: ellerinde* = kezeiben; *başı* = feje, *loc: başında* = fejében; *konak* = palota, *konakta* = palotában.

24. 6) az **ablativus**, mely a „kitől?“, „mitől?“, „kiről?“, „miről?“, „honnán?“ kérdésekre felel. Az *ablativus* ragja mindig »dan, den«, kemény mássalhangzók után »tan, ten« (lásd 6. §.), csak harmadik személyű birtokrag után »ndan, nden«, Például: *paşa* = *pasa*, *abl: paşadan* = *pasától*, *anamiz* = *anyánk*, *abl: anamizdan* = *anyánktól*; *develer* = *tevék*, *abl: develerden* = *tevéktől*; *dere* = *völgy*, *abl: dereden* = *völgyből*; *sepedim* = *kosaram*, *abl: sepedimden* = *kosaramból*; *Izmir* = *Szmirna*, *abl: Izmirden* = *Szmirnából*, *anası* = *anyja*, *abl: anasından* = *anyjától*; *gözleri* = *szemei*, *abl: gözlerinden* = *szemeiből*.

Jegyzet: Minden főnév genitivusából és locativusából lehet melléknevet képezni a „ki“ képzővel: paşa = pasa, gen: paşanıñ, paşanıñki = a pasáé, konak = konak, palota, loc: konakta. konaktaki = a konakban lévő, konakbeli. E melléknevek, ha főnévi szereppel bírnak, rendszeren képezik a többesszámot: paşanıñkiler = a pasáéi, konaktakiler = a konakbeliek. Míg a többesszám ragozása egészen rendes (konaktakilerden = a konakbeliektől), addig az egyesszám úgy veszi fel a ragokat, mint a harmadik személyű birtokraggal ellátott főnevek: paşanıñki = a pasáé, abl: paşanıñkinden.

Példák a főnevek ragozására.

25. *kaz* = *lud*, *ana* = *anya*, *kajik* = *csónak*, *čalyı* = *zene*, *kuzum* = *bárányom*, *kuzu* = *bárány*,

ešek = *szamár*, ešejim = *szamaram*, deve = *teve*
 develeriñ = *tevéid*, kedi = *macska*, göz = *szem*,
 köprü = *hid*, kazlar = *ludak*, develer = *tevék*,
 anasī = *anyja*, oylu (*ejtsd: ōlu*) = *fia*, (oyul = *fiú*,
 oylum = *fiam*) gözleri = *szemei*, gözü = *szeme*,
 pašaniñki = *a pasáé*, sepetteki = *a kosárban levő*.

Nom:	kaz	ana	kajik	čalyi
Gen:	kaziñ	ananiñ	kajiyiñ	čalyiniñ
Dat:	kaza	anaja	kajiya	čalyija
Acc:	kazi	anaji	kajiyi	čalyiji
Loc:	kazda	anada	kajikta	čalyida
Abl:	kazdan	anadan	kajiktan	čalyidan

Nom:	kuzum	kuzu	ešek	ešejim
Gen:	kuzumuñ	kuzunuñ	ešejiñ	ešejimiñ
Dat:	kuzuma	kuzuja	ešeje	ešejime
Acc:	kuzumu	kuzuju	ešeji	ešejimi
Loc:	kuzumda	kuzuda	ešekte	ešejimde
Abl:	kuzumdan	kuzudan	ešekten	ešejimden

Nom:	deve	develeriñ	kedi
Gen:	deveniñ	develeriñiñ	kediniñ
Dat:	deveje	develeriñe	kedije
Acc:	deveji	develeriñi	kediji
Loc:	devede	develeriñde	kedide
Abl:	deveden	develeriñden	kediden

Nom:	göz	köprü	kazlar	develer
Gen:	gözüñ	köprünüñ	kazlariñ	develeriñ
Dat:	göze	köprüje	kazlara	develere
Acc:	gözü	köprüjü	kazlari	develeri
Loc:	gözde	köprüde	kazlarda	develerde
Abl:	gözden	köprüden	kazlardan	develerden

Nom:	anasī	oylu	gözleri	gözü
Gen:	anasīniñ	oylunuñ	gözleriniñ	gözünüñ
Dat:	anasīna	oyluna	gözlerine	gözüne
Acc:	anasīni	oylunu	gözlerini	gözünü
Loc:	anasīnda	oylunda	gözlerinde	gözünde
Abl:	anasīndan	oylundan	gözlerinden	gözünden

Nom:	pašaniñki	sepetteki
Gen:	pašaniñkiniñ	sepettekiniñ
Dat:	pašaniñkine	sepettekine
Acc:	pašaniñkini	sepettekini
Loc:	pašaniñkinde	sepettekinde
Abl:	pašaniñkinden	sepettekinden

Jegyzet. A genitivusnak mássalhangzók után álló »iñ, un, iñ, üñ« féle ragja semmiben sem különbözik a második személyű birtokragnak mássalhangzók után való formájától, mely szintén »iñ, uñ, iñ, üñ« (lásd a személyes birtokragokat) „gözüñ“ e szerint azt teszi „szemed“ vagy „a szemnek a“.

Az accusativusnak mássalhangzók után álló ragja »i, u, i, ü« szintén olyan, mint a harmadik személyű birtokrag mássalhangzók után: »i u, i, ü«. Így „elleri“ lehet „kezeket“ vagy „kezei“ vagy „kezeik“, „gözü“ lehet „szemet“ vagy „szeme.“ Azonban a mondat értelme mindig útba igazít.

2. §. A névmások.

26. **A személyes névmások** ragozása csak némely töváltozásokban tér el a főnevektől, ragbéli eltérés csak az egyes- és többesszámú első személy genitivusában van („im“ „iñ“ helyett).

Nom:	ben	én	sen	te
Gen:	benim	az én . . .	seniñ	a te . . .
Dat:	baña	nekem	saña	neked
Acc:	beni	engem	seni	téged
Loc:	bende	bennem, nálam	sende	benned, nálad
Abl:	benden	tőlem	senden	tőled

Nom:	biz	mi	siz	ti
Gen:	bizim	a mi . . .	siziñ	a ti . . .
Dat:	bize	nekünk	size	nektek
Acc:	bizi	minket	sizi	titeket
Loc:	bizde	bennünk, nálunk	sizde	bennetek, nálatok
Abl:	bizden	tőlünk	sizden	tőletek

Jegyzet: „biz“ és „siz“ helyett néha előfordul „bizler“. „sizler“. A művelt társalgás nyelvén siz annyit is jelent mint a magyarban „ön“ „önök“: size = önnek, önöknek, sizden = öntől, önöktől sat. Szerénységből gyakran használatos „ben“ helyett „bendeñiz“ = „az ön szolgája“ (bende = szolga). bendeñiziñ = benim, bendeñize = baña, bendeñizi = beni, bendeñizde = bende, bendeñizden = benden.

Nom: o		ő
Gen: onuñ	vagy aniñ	az ő . . .
Dat: oña	aña	neki
Acc: onu	ani	öt, azt
Loc: onda	anda	ő benne, ő nála
Abl: ondan	andan	ő tőle
Nom: onlar	vagy anlar	ők
Gen: onlariñ	anlariñ	az ő . . .
Dat: onlara	anlara	nékik
Acc: onlari	anlari	öket, azokat
Loc: onlarda	anlarda	ő bennük, náluk
Abl: onlardan	anlardan	ő tőlük

A mutató névmások nagyon sokfélék. Ezek 27.
közül bu = ez; šu = ez, az; o, vagy ol = az, ama; išbu = ezen, im ez, jelzőként is állhatnak főnevek előtt s akkor teljesen változatlanok: bu adam = ez az ember, bu adamlar = ezek az emberek, bu adama = ennek az embernek, bu adamlardan = ezektől az emberektől, šu čožuk = ama gyermek, šu čožuklari = ama gyermekeket, o gün = az a nap, ol günlerde = ama napokban, išbu mektüb = ezen levél, sat. „išbu“ csakis jelzőül használatos.

Ha önállóan (főnév nélkül) állanak, ragozásuk a következő:

Nom: bu	ez	bunlar	ezek
Gen: bunuñ	ennek a . . .	bunlariñ	ezeknek a . . .
Dat: buña	ennek	bunlara	ezeknek
Acc: bunu	ezt	bunlari	ezeket
Loc: bunda	ebben	bunlarda	ezekben
Abl: bundan	ettől, ebből	bunlardan	ezeiktől

Nom: šu	ez, az	šunlar	ezek, azok
Gen: šunuñ		šunlariñ	
Dat: šuña		šunlara	
Acc: šunu		šunlari	
Loc: šunda		šunlarda	
Abl: šundan		šunlardan	

Nom: o, ol		az
Gen: onuñ, vagy	aniñ	annak a . . .
Dat: oña,	aña	annak
Acc: onu,	ani	azt
Loc: onda,	anda	abban
Abl: ondan,	andan	attól, abból

Nom:	onlar,	anlar	azok
Gen:	onlariñ,	anlariñ	
Dat:	onlara,	anlara	
Acc:	onlari,	anlari,	
Loc:	onlarda,	anlarda	
Abl:	onlardan,	anlardan	

A már felemlített egyszerű mutatónévmásokon kívül van még számos leszármazott vagy összetett mutatónévmás, mutatómelléknév, vagy mutatóhatározó is:

a) obir (népiesen öbür) = amaz, csak mint jelző használatos.

b) obiri (az előbbiből harmadik személyű birtokraggal, ami ragozásánál is figyelembe veendő, acc: obirini!) = a másik; mindig önállóan, főnév nélkül.

c) digeri, többesszámban: digerleri = a másik, a másikkak. A perzsa „diger“ = „más“ névmásból, harmadik személyű birtokraggal.

d) öteki = a tulsó, amaz, a másik. Az „öte“ = „tulsó rész, tulsó oldal“ szóból „ki“ képzővel képezve; gen: ötekiniñ, dat: ötekine; többesszáma: ötekiler = amazok, a többiek; gen: ötekileriñ; ebből ötekileriñki = amazoké, a többieké.

e) beriki = az innenső, emez. A „beri“ = „innenső rész, innenső oldal“ szóból képezve, gen: berikiniñ sat.

f) sâir = más, másik. Többese: sâirler = a többiek, mások. Eredetileg arab participium és néha nőneme is van: sâire.

g) burasî = ez a hely, ez. Csak dolgokra, vagy gondolatokra mutathat és mindig főnév nélkül áll. Harmadik személyű birtokraggal van képezve a „bura“ (eredetileg „bu ara“) = „ez a hely“ szóból. Acc: burasîni = ezt.

h) šurasî = az a hely, az. Használata és származása olyan, mint az előbbie: „šura“ (eredetileg „šu ara“) = „az a hely, az a vidék.“ Acc: šurasîni = azt.

i) orasî = az a hely, az. Származásra és használatra a megelőző kettővel egyezik: „ora“ (eredetileg „o ara“) = „az a hely, az a vidék.“

j) burada = itt, buraja = ide, buradan = innen, šurada = ott, šuraja = oda, šuradan =

onnan, orada = ott, oraja = oda, oradan = onnan, buralar = e helyek, acc: buralari = e helyeket, oralar = azok a helyek, acc: oralari = ama helyeket.

Ezek mind „helyre, térre“ vonatkozó mutató-határozók és az „ara“ = „hely, köz, tér“ szóból származnak az egyszerű „bu, šu, o“ mutatónévmásokkal való összetétel folytán.

Megjegyzendő, hogy burada, buradan, orada, oradan helyett rövidítve „burda“, „burdan“, „orda“, „ordan“ is járja.

k) bu gūn (népiesen: būgūn) = ma, o vakīt = akkor, o zemān = abban az időben és számos ilyen kifejezés „időre“ vonatkozó mutatóhatározó. Szintén jobbadán összetételek: gūn = nap, vakīt = idő, zemān = idő

l) öjle = úgy, olyan; bōjle = így, ilyen, šōjle = úgy, olyan. Ezek „minőségre“ vagy „módra“ mutatnak s a mondatban állhatnak akár jelzőkül, akár módhatározókul. Önállóan: öjleler = olyanok.

Idevehető számos összetétel is: bu sūrette = ilyen, ilyen forma. (Eredetileg: „e formában“, mert „sūret“ = alak, forma, mód); o joldaki = oly formájú, oly irányú (Eredetileg: „azon útban való“; mert „jol“ = út, mód). sat.

m) bukadar = ennyi. ennyire, okadar, olkadar = annyi, annyira. Ezek mennyiségre mutatnak s szintén szerepelhetnek jelzőül, vagy határozóul: bukadar mahzūn = ennyire szomorú; okadar akče = annyi pénz.

n) Mértékre, fokra mutatnak a „dereže“ = fok, mérték, „mertebe“ = fok, mérték, szavaknak az egyszerű mutatónévmásokkal való összetételei: bu dereže = ennyire, ily mértékben, o mertebede = annyira, oly fokban.

Jegyzet. A j) alatt említett helymutató határozókból a már ismert „ki“ továbbá a „lī, lu, li, lū“ képzővel ily értelmű melléknevek származnak: buradaki = az itteni (burada = itt), buradakiler = az itteniek, buralī = ide való származásu, vagy lakós (bura = e hely.)

A kérdőnévmások szintén nagyon sokfélék. 28. Kérdezhetünk személy, tárgy, hely, idő, mód, ok, mennyiség sat. után.

Az egyszerűek közül kim = ki? ne = mi?

csak önállóan, főnév nélkül használatosak; míg hangi = vagy hanyi (régében: kanyi) = melyik? csak főnévvel áll és mindig változatlan: hangi kitabdan = melyik könyvből? A „ne“ névmás „micsoda, miféle?“ értelemben szintén állhat főnévvel, változatlanul: bu ne jüzsüzlük = micsoda arczatlanság ez?

Az önálló „kim?“ és „ne?“ névmások ragozása a következő:

Nom:	kim	ki?	kimler	kik?
Gen:	kimiñ	kinek a . . .	kimleriñ	
Dat:	kime	kinek	kimlere	
Acc:	kimi	kit	kimleri	
Loc:	kimde	kiben, kinél	kimlerde	
Abl:	kimden	kitől	kimlerden	
Nom:	ne	mi?	neler	mik?
Gen:	neniñ		neleriñ	
Dat:	neje	minek	nelere	
Acc:	ne (ritkán: neji)	mit	neler	miket
Loc:	nede	miben	nelerde	
Abl:	neden	mitől	nelerden	

E két névmás személyes birtokragokkal is állhat: benim kimim var = nekem kim van; kim van énnekem? nem var = mim van? neñ var = mid van? mi bajod? nesi var = miye van? mi baja van?

Leszármazott kérdőnévmások és kérdőhatározók:

a) hanyisi, hangisi = melyik? A „hangi“ vagy „hanyi“ névmásból harmadik személyű birtokraggal. Dat: hanyisina = melyiknek? abl: hayisindan = melyiktől? Mindig főnév nélkül áll.

hanyimiz = melyikünk? hanyimizı = melyikünket? kimimiz = melyik közülünk? szintén ilyfajta leszármazások.

b) nerem = mely részem? nereñ = mely részed? neresi = mely része? sat. acc: neresini = mely részét? mely tájékát? mind a „nere (eredetileg „ne ara“) = „mely hely, mely táj?“ szónak személyragos alakjai.

Ugyanezen szóból vannak képezve a következő helyet kérdező határozók: nereler = mely helyek? nerede (vagy nerde) = hol? nereje = hová?

nereden = (vagy „nerden“) = honnan? és nereli = hová való?

c) kaçan = mikor? (már nem igen használatos), ne vakit — mikor? ne zemân = mely időben? Ezek időt kérdő összetételek: vakit, zemân = idő.

d) nasil = hogyan? milyen? ne türlü = milyen? mi fajta? mi módon? ne sûrette = mily módon? mily alakban? milyen? Ezek minőséget és módot kérdeznek és állhatnak jelzőkül is, határozókul is (nasil eredetileg „ne asl“; „asl“ = alap, mód, türlü = fajta, féle).

e) niçün = miért? neden dolaj = mi okból? okot és czélt kérdeznek. (niçün = „ne içün“; içün = ért; dolaj, vagy dolajî = miatt.)

f) kaç = mennyi? hány? nekadâr = mennyi? mennyire? ne dereže = mily mértékű? mily mértékben? mennyire? Ezek s hasonlók mennyiséget, mértéket, fokot kérdeznek. Árnak tudakolására szolgál a „kaç“ szónak dativusa: kaçâ = mennyiért? hogy?

A magáratérő névmás „kendi“ = maga. Szemé-29.
lyes birtokragokkal:

Egyesszám	1. sz.	kendim	magam
	2. sz.	kendiñ	magad
	3. sz.	kendi, vagy kendisi	maga, ő
Többesszám	1. sz.	kendimiz	magunk
	2. sz.	kendiñiz	magatok
	3. sz.	kendileri	maguk, ök.

A viszonyragokat úgy veszik fel mint a főnevek: kendime = magamnak, kendiñi = magadat, kendine vagy kendisine = magának, kendimizden = magunktól, kendilerinden = maguktól, ő tőlük. A viszonyragos esetek elé erősítésül járulhat „kendi“ változatlanul: kendi kendimi = önnönmagam, kendi kendimiz = önnönmagunk. kendi kendimizden = önnönmagunktól, egyedül mi magunktól, kendi kendine = önmagának.

Ha „kendi“ jelző, úgy teljesen változatlan: ev = ház, kendi evimde = a magam házában; kendi eviñi = a magad házat, sat.

A magyar „enyém, tied, övé, mienk“ féle önálló birtokos névmásokat a személyes névmások 30.
genitivusából képezi a török a „ki“ képzővel. Például: benimki = az enyém, benimkiler = az

enyéim, seniñki = a tied, seniñkiler = a tieid, aniñki = az övé, aniñkiler = az övéi, bizimki = a miénk, siziñki = a tietek, anlariñki = az övék, anlariñkiler = az övéik. Tudvalevőleg ily értelmű mellékneveket minden genitivusból lehet képezni: pašaniñki = a pasáé; benimki, seniñki = sat. ugy ragozandó, mint pašaniñki.

31. *A magyar „aki, ami, amely“ sat. féle visszahozó névmásoknak a törökben nincs megfelelője, mert a török a mellékmondatos szerkezetek használatára igealakjainak gazdag volta miatt nincs igen rá utalva. Ha néha ily fajta szerkezet mégis előfordul, úgy a magyar visszahozó névmást a perzsa eredetű „ki“ = „hogy“ szóval írjuk körül. ami után a mutató névmás (o, ol) vagy épen maga az illető főnév következik a megfelelő viszonyraggal: . . . . ki onu = ... = ... akit . . . . (tulajdonképen: „hogy azt.“) . . . . ki bu kitabda . . . . = ... amely könyvben . . . . tulajdonképen: „hogy e könyvben“.*

32. *Az egymásra vonatkozó névmások csak viszonyragokkal szoktak előfordulni: „biz bir birimizi severiz“ = mi egymást szeretjük (severiz = szeretjük, bir birimizi = egymást, mint látjuk személyben az alanynyal „biz“ egyezik) „biri birini sevmezler“ vagy „bir birlerini sevmezler“ = nem szeretik egymást (sevmezler = nem szeretik, bir birini vagy bir birlerini = egymást. 3. személy); „siz bir biriñizden ajrilmajñiz“ = ti egymástól ne váljatok el. (ajrilmajñiz = ne váljatok el; bir biriñizden = egymástól; 2. személy, mint az alany „siz“.)*

a) Használatos ugyanily értelemben a perzsa „jekdiger“ szó személyes birtokragokkal ellátva: jekdigerimize = bir birimize = egymásnak (első személy); jekdigeriñizi = bir biriñizi = egymást (második személy); jekdigerine vagy jekdigerlerine = bir birine vagy bir birlerine = egymásnak (harmadik személy); jekdigerini vagy jekdigerlerini = bir birini vagy bir birlerini — egymást (harmadik személy.) stb.

33. *A határozatlan névmások nagyon sokfélék és változatosak.*

a) biri, vagy birisi = valaki (A „bir“ = „egy“ számnévből harmadik személyű birtokraggal; a

„bir-i-si“ alakon kétszeres birtokrag is van) Abl: birinden vagy birisinden = valakitől sat. Állhat bármely viszonyraggal, mint a főnevek.

b) kimse, vagy kimesne = valaki; tagadó mondatban „senki“. Ragozása rendes: dat: kimseje, Abl: kimseden. Határozatlan névelővel: bir kimse = egy valaki. Többese: kimseler = valakik, némelyek.

c) nesne, vagy bir nesne = valami, egy valami. gen: bir nesneniñ, dat: bir nesneje . . . sat.

d) hep = mind, mindnyájan, valamennyi. **34.**

Személyes birtokragokkal: hepisi, vagy hepsi = mindnyájan (harmadik személy) hepimiz = mi mindnyájan (első személy), hepiñiz = mindnyájak, ti mindnyájan (második személy). Felvehetik a viszonyragokat is: hepsine = valamennyinek sat.

e) her = minden. Mindig változatlan: her gün = minden nap, her geže = minden éjjel. Tehát csak jelzőként állhat (E szó perzsa eredetű).

f) baška = más; mindig jelző: baška bir vakit = más idő; más időben; baška türlü = másképen, másféleképen.

Személyragos alakja: baškasi = másvalaki, acc: baškasini = más valakit, másikat.

A perzsa „diger“ szintén használatos „más“ értelemben mint jelző. Többese: digerler = mások.

g) bir kač = egynéhány, bir kačimiz = egynéhány mi közülünk. Szintén ragozható: bir kačimizi = egynéhányat közülünk; sat.

h) filan = egynémely, egyvalamely: filan pâdišâh = egy fejedelem; filan jerde = valamely helyen. Többese: filanlar = némelyek: šâ'irler filanlar = költők és mások. (šâ'ir = költő); „filan“ a magyar „mi egymás“ értelmében is használatos népies nyelven. E szó különben arab eredetű s a nép „falan“-nak is ejti.

i) Számos összetett határozatlan névmás is van: kimi . . . kimi = egyik . . . másik (3 személy) „kimimiz . . . kimimiz“ = egyikünk . . . másikunk. „biri . . . digeri“ = egyik . . . másik.

j) Számos összetételt szolgáltatnak az idegen (arab vagy perzsa) eredetű „kes“ = személy, „šej“ = dolog, „hič“ = valami, semmi, „her“ = minden: her bir = minden, minden egyes, her biri = mind-egyike, her kim = bárki, herne = bármi, her hangisi = bármelyike, her kes = mindenki, her šej

vagy her bir šej = minden, minden dolog, her türlü = minden féle, bir šej = valami, hiç bir = semmi, semmiféle, hiç biri = egyike sem, hiç bir šej = semmi, hiç kimse = senki.

3. §. Viszonyragok és névutók.

35. Ama viszonyragokon kívül melyekkel már a főnév ragozásánál megismertedtünk van néhány, mely ritkább használatu s azért csak itt említjük fel őket.

a) »ša, še« (ča, çe; lásd: 6) = szerint: benže = szerintem sizže = ön szerint. Harmadik személyű birtokrag után »nša, nše«: oulariñ i'tikâdinža = az ő hitük szerint, az ő véleményük szerint.

Főnevekből képezhet határozókat: türkcē = törökül, de az ilyen képzés főnévvé is lehet s akkor „türkcē“ = „a török nyelv“ és ragozható: türkcēje = törökre, török nyelvre, türkcēden = török nyelvből, törökből.

b) »in, un, in, ün« rendesen idő, néha mód kifejezésére: kišin — télen (kiš = tél), jazin — nyáron (jaz = nyár), öjlejin = délben (öjle = dél), güžün = nehezen, (güž, vagy güč = nehéz, nehézség.)

c) »lajin, lejin« idő jelölésére: geželejnin = éjnek idején, éjjel (geže = éj, éjszaka) sabâhlajin = reggelenként, reggel (sabâh = reggel).

d) »žilajin, žilejin« szintén mód jelölésére: benžilejin = mint én, bunžilajin = így.

Tulajdonképeni névutó kevés van a törökben, de annál több az olyan főnév és participium (jó részben arab eredetű) mely bizonyos körülmények között névutói szereppel bír.

a) gibi = mint, ičün = ért, ile (la, le) = val, -vel. Ezek előtt a főnév változatlan, de a névmások genitivusban állanak: bülbül gibi = mint a csaló-gány, de: benim gibi = mint én, seniñ gibi = mint te. [A „gibi“-vel alkotott kifejezés egy szónak is vehető és jelzőül is használható: „Kemâl bej gibi bir šâ'ir“ = egy olyan költő, mint Kemâl bej.]; baba = atya; babam ičün = atyámért, de: onuñ ičün = azért, ő érte; babam ile, vagy babamla = atyámmal, de: bizim ile, vagy bizimle = mi velünk.

Az „ile“ névutó kezdő magánhangzója a főnév

végső magánhangzójával összeolvadhat: anasī ile = anasīle = *anyjával* (a I hosszú). Az „ile“ alak mellett előfordul >ilen (lan, len) és >birle< is; de ritkán.

b) sīz, suz, siz, süz (A <mak, mek> végü infinitivus után: sīzīn, sīzin) = *nélkül*: sensiz = *nélküled*; sat. Még gyakoribb az az eset, hogy e névutó fosztó-képzőként szerepel és mellékneveket alkot: anasiz = *anyátlan*: vefāsiz = *hütelen* (vefā = *hűség*) sat.

c) dek = -ig, dejin = -ig, kadar = -ig, göre = -ra, -re nézve; doγru (ejtsd: dōru) = *felé*; karšu = *ellen, szembe, szemközt*, továbbá az arab eredetű: nazaren = *szerint, tekintve*, bināen vagy mebnī = *folytán, alapján*: dāir = *vonatkozólag, illetőleg* E névutók előtt a főnév vagy névmás a dativus ragjával áll: Baydāda dek, vagy Baydāda dejin = *Bagdadig*; šimdiye dek, vagy šimdiye kadar = *mostanáig* (šimdi = *most*). Istambola doγru = *Stambul felé*; baña karšu = *ellenem, velem szembe*; buña nazaren = *ezt tekintve, e szerint*; buña bināen vagy buña mebnī = *ennek alapján, ennek folytán*.

d) ašaya (ejtsd: ašā) = *le, alá, jokarī = felé*; evvel = *előtt*, mukaddem = *előtt*, dišarī = *ki*, ičeri = *be*, beri = *óta*, soñra (ejtsd: sōra) = *után*, baška = *kivéve, kívül*, mâ'dā = *kivéve, kívül*; dolaj vagy dolajī = *ért, miatt*; jaña = *felé*, nāši = *folyólag, következőleg*; és ezeken kívül még számos más mindig ablativus után állanak: penžereden ašaya — *az ablakból alá, le*; (penžere = *ablak*) nerdübāndan jokarī = *a lépcsőn fel* (nerdübān vagy merdüven = *lépcső*), bundan evvel = *ez előtt*, bundan iki aj mukaddem = *ezelőt két hónappal* (iki = *kettő*, aj = *hónap*); kapīdan dišarī = *az ajtón ki* (kapī vagy kapu = *ajtó*); kapīdan ičeri = *az ajtón be*; üç günden beri = *három nap óta* (üç = *három*, gün = *nap*); bundan soñra = *ezután*; benden baška = *énrajtam kívül, kívülem*; ondan mâ'dā = *azon kívül, azon fölül*, neden dolajī? = *miért?* benden jaña = *énfelém*; bundan nāši = *ebből folyólag, ennek következtében* sat.

A főnevek közül, melyeknek használata néha a **36.** magyar névutókének felel meg, a legfontosabbak a következők:

a) alt = *alsó rész*; altimda = *alattam*, altima = *alám*, altimdan = *alólam*; altina = *alája*, altinda = *alatta*, altindan = *alóla*. Főnével: jer altinda = *föld alatt*; jer altindan = *a föld alól sat*. Mint a felhozottakból kitűnik személyes birtokragokat vesz föl s azután a viszonyragokat ép úgy mint a főnevek.

b) üst = *felső rész*; üstüne = *föléje*, üstünde = *fölötte*, üstünden = *róla*.

c) üzer; például: üzerime = *reám*, üzeriñe = *reád*, üzerine = *reája*; üzerimize = *mireánk sat*. üzerlerinde = *fölöttük*, rajtuk.

d) ara = *köz*; arasina = *közé*. közéje; aramiza = *közibénk*. aranizdan = *közületek*, aralarinda = *közöttük*: Mažarlariñ arasinda = *a magyarok között*.

e) iç = *belső rész*; su içine = *vizbe*, su içinde = *vizben*; içlerinden biri = *közülük egy stb*.

f) ön = *előresz*; önüme = *elibém*, önümde = *előttem*, önümden = *előlem*; önüne = *elébe*, önünden = *előle*; gözlerimiñ önünde = *szemeim előtt*; önlerine = *előjük sat*.

g) jan = *oldal*; janiña = *melléd*, janimizdan = *mellőlünk*; anamiñ janinda = *anyám mellett sat*.

h) épen ilyen használatú számos más arab és török főnév: ard, arka = *hát*, hátsó rész; sıra = *sor*; yol = *út*; (joluña vagy joluñda = *éretted*, te érted) hakk = *jog* (hakkimda = *irányomban*: oszmánlariñ hakkinda = *az oszmánlik irányában*, az oszmánlikra vonatkozólag); és még számos más, melyekről, valamint az egyéb itt föl nem említettekéről a szótárak is adnak fölvilágosítást.

4. §. Kötőszók.

37. A kötőszók közül leggyakrabban fordulnak elő a következők:

ve, u, ü = *és*

ile = *és*

dahi, daçi, daha; da, de = *is*.

hem . . . hem = *is . . . is*; mind . . .

mind . . . (hem edebsiz hem deli = *szemtelen is, bolond is*).

sakīn! = *vigyázz!* (sakīnmak = *óvakodni igének parancsoló módja*).

baña bak! = *hé vigyázz, vigyázat, ide nézz* (bakmak = *nézni*).

hajdī. *többszámaban hajdīñ = nossza, rajta.*

bre = *hé, hej*; bre čošuk = *hé, fiú!*

âmân. *többsben néha*; „âmâniñ“ = *oh, oh!*

âferin = *bravo!*

vallâhi = *biz Isten! sat,*

40. *A szótárak minden tekintetben utba igazitanak. Igenlés kifejezésére járja: evvet; evvet effendim = igen uram; ellenkezője çajr vagy çajir = nem: çajir 'azizim - nem, édesem. ('aziz = édes, kedves); çajr helyet néha „jok“ is használatos; „helyes“ = pekī; sat.*

6. §. A melléknév.

41. *A török melléknév akár jelzőül, akár állítmányul áll a mondatban, mindig változatlan, sőt a puszta melléknév határozó is lehet: bir güzel çiçek = egy szép virág, güzel çiçekler = szép virágok. bu çiçekler güzel dirler = ezek a virágok szépek (dirler = vannak; németül: „sünd“).*
42. *A jelzőül vagy határozóul álló melléknév bizonyos esetekben nyomatékosság kedvéért ismételtető: güzel güzel çalyi = nagyon szép zene, türlü türlü tuhafliklar = mindenféle bohóságok (türlü - féle, fajtájú); ađi ađi gülmek = keserűen mosolyogni (ađi = keserű; gülmek = nevetni, mosolyogni); kara kara bulutlar = fekete sötét felhők (kara = fekete, bulut = felhő).*
43. *E melléknév jelentését fokozhatja az ilyen fajta erősítés is:*

kara	<i>fekete</i>	kara kara	<i>vagy</i>	kap kara
kuru	<i>száraz</i>	kuru kuru	<i>vagy</i>	kup kuru
eji	<i>jó</i>			ep eji
bütün	<i>egész, egészen</i>	bütün bütün	<i>vagy</i>	büs bütün
çabuk	<i>gyors, gyorsan</i>			çar çabuk
düz	<i>sík, sima</i>			düm düz
sijâh	<i>fekete</i>	sim sijah		
bejaz	<i>fehér</i>	bem bejaz		
mavî	<i>kék</i>	mas mavî		
kïrmîzi	<i>piros</i>	kîp kïrmîzi		

Ezekre még az ikerszavak tárgyalásánál vissza- 44.
térünk. Allhatnak a melléknévek előtt különböző
erősítő határozók: pek = nagyon, čok = nagyon
(tulajdonképen „sok“), zijâde = igen, nagyon, in-
kâbb, zijâdesîle = nagyon.

A már ismert >ža, že< képző a melléknév jelen- 45.
tését vagy gyengíti, vagy határozóvá teszi: güzelže
= szépecske, elég szép, vagy „szépecskén, szépen.“
ep ejiže = jócska, jócskán sat.

A >li, lu, li, lü< képző ily formán változtatja 46.
meg a melléknév jelentését: koju = sötét (szinek-
ről) kojulu vagy kojuli = „sötétes“, ačik = világos,
ačikli = „világosas.“

A melléknév egész változatlanul főnévként is 47.
szerepelhet: bir güzel = egy szép, ejiler =
a jók.

A **comparativus** vagy maga a puszta melléknév, 48.
vagy még >daha< határozó járul eléje. A hasonló
dolog mindig ablativusban, tehát >dan, den< raggal
áll: bu ev seniñkinden (daha) jüksek dir = ez a
ház a tiednél magasabb, ez a ház magasabb mint
a tied. (ev = ház, seniñki = a tied, jüksek =
magas, jdir = van, „išt“)

A >rak, rek< képző a comparativusban ma már
elavult: güzelrek = daha güzel.

A **superlativus** a melléknév elé tett >eñ< hatá- 49.
rozóval alakul: eñ güzel čičekler = a legszebb
virágok, čičekleriñ eñ güzeli gül dür = a virágok
közt a legszebb a rózsa; a virágok legszebbike a
rózsa, (gül = rózsa, dür = van, németül „išt.“)

Mint látjuk, a hasonlításnál a superlativusban
álló melléknév birtokviszonyba lép a hasonlítottakhoz.

A melléknév fokozása tehát ily minta szerint
történik: güzel = szép, comparativus: daha güzel
= szebb, superlativus: eñ güzel = legszebb.

7. §. A határozó szók.

Mint láttuk, a melléknév minden változás nél- 50.
kül, vagy esetleg >ža, že< képző által határozószóvá
lehet: güzel = „szép“ vagy „szépen“, güzelže =
szépen.

Ezeken kívül van számos csak határozóként

használt szó, mint: ašayī vagy ašaya = *le, alá*, ašayīda (ejtsd: „ašāda“) = *lent, alant*, ašayīdan (ejtsd: ašādan) = *alulról*, dīšarī = *ki*, dīšarīdan vagy dīšardan = *kivülről*, dīšarīda vagy dīšarda = *künn*, ičeri = *be*, ičerīden = *belülről*, jokarī = *fel*, jokarīda = *fenn*, ileri = *előre*, ötede = *túl* (öte = *tulsó rész, tulsó part*), soñra = *utóbb, később* (a „soñ“ = *vég, szóból képezve*), tašra = *ki, külföldre*, dün = *tegnap*, jarīn = *holnap*, šimdi = *most*, šindije dek vagy šindije kadar = *mostanáig, eddig*, šimdiden soñra vagy šimden soñra = *mostantól fogva, ez után*, pek = *nagyon*, čok = *nagyon* sat. Az időt jelentő főnevek minden rag nélkül szerepelhetnek időhatározókként: bu saħāh = *ma reggel* (sabāh = *reggel*) geležek sene = *a jövő évben* (geležek = *jövő*, sene = *év*).

Sokféle határozót szolgáltatnak az arab és perzsa kölcsönszók is. A szótár minden tekintetben utba igazít.

8. §. A számnév.

51. Az alapszámnevek és sorszámnevek a következők:

1. bir	birinži	első
2. iki	ikinži	
3. üç	üçünžü	
4. dört	dördünžü	
5. beš	bešinži	
6. altı	altınži	
7. jedi	jedinži	
8. sekiz	sekizinži	
9. dokuz	dokuzunžü	
10. on	onunžu	
11. on bir	on birinži	
12. on iki	on ikinži	
13. on üç	on üçünžü	
14. on dört	on dördünžü	
15. on beš	on bešinži	
16. on altı	on altınži	
17. on jedi	on jedinži	
18. on sekiz	on sekizinži	
19. on dokuz	on dokuzunžü	
20. jirmi (jigirmi)	jirminži	

21. jirmi bir	jirmi birinži
22. jirmi iki	jirmi ikinži
30. otuz	otuzunžu
40. kırk	kırkınži
50. elli	ellinži
60. altmış	altmışınži
70. yetmiş	yetmişinži
80. seksen	sekseninži
90. doksan	doksanınži
100. жүз	jüzünžu
200. iki жүз	iki жүзүнжү
500. beş жүз	beş жүзүнжү
1000. biñ	biñinži
3000. üç biñ	üç biñinži
20000. jirmi biñ	jirmi biñinži
1000000. milyon	milyonunžu.

1897 = biñ sekiz жүз doksan jedi. *Mint sorszámnev: miládiñ „biñ sekiz жүз doksau jedinži“ senesinde = Krisztus születésének 1897-ik évében (milád = Krisztus születése, sene = év).*

Mint a fentebbiekből kitünik a sorszámneveket 52. az alapszámnevekből képezzük az »inži, nži, unžu, inži, nži, ünžü« képzővel.

Az alapszámnevek a „kač“ = „hány, mennyi?“ 53. a sorszámnevek a „kačünži“ = „hányadik?“ kérdésre felelnek.

Határozatlan alapszámnevekkül vehetők: çok = 54. sok, az = kevés, ba'zī (ejtsd: „bāzī“) = számos, elég sok, meglehetősen sok, egynémely, egynéhány, bir çoyu = sok közülük, ba'zisi = legtöbbje.

Sorszámnevekkül szerepelnek még: ilk = első, 55. soñ = utolsó

A magyar „mindkettő“ így fejezendő ki: „ikisi 56. de“, „mindkettőnk“ = „ikimiz de“ („kettőnk is.“)

Az »ar, er« magánhangzók után »šar, šer« 57. képzővel ily értelmű számnevek keletkeznek: birer = egy-egy; egyenként; ikišer = kettő-kettő, kettejével; onar = tíz-tíz, tízével. Például: tãnesi jirmišer paraja = darabja húsz (húsz) para. (tãne = darab, para a piaszternek, vagy törökösen „yuruš“-nak ^{1/40} része; „paraja“ dativus az „ár“ jelölésére, „kača?“ „hogy? mennyiért?“.)

Az ily kifejezés mint „biñlerže“ = ezer meg 58. ezer. A magyar „-szor, -szer, ször“ „izben“ így

fejezhető ki törökül: bir kerre = egyszer, üç kerre = háromszor, ba'zî kerre = nem egyszer, sokszor, birinji def'a vagy ilk def'a = első ízben, először, bir kaç kerre = egynehányszor, biñ def'a vagy biñ kerre = ezerszer, iki kerre al'i on iki = „ $2 \times 6 = 12$ “, alti kerre dokuz elli dört = „ $6 \times 9 = 54$ “.

59. A magyar „ötszöröse,“ „tizszerese,“ „kétszer ekkora“ a törökben így adható vissza: bunuñ jüz misli = ennek százszorosa, százszor ekkora, anıñ dört katî = annak négyszerese, négyszer akkora. (misl = példa, hasonlatos valami, kat = rét, réteg, Használatuk ugyanaz.)

60. A törtszámnevek a következő módon fejezhetők ki: $\frac{1}{8}$ = üçte bir, $\frac{2}{10}$ = onda iki, $\frac{5}{20}$ = jirmide beş, $\frac{1}{1000}$ = biñde bir. Tehát először a nevezőt mondjuk ki »da, de« locativusi raggal, azután egyszerűen a számlálót. Például: jirmi beş jüzüñ dörtte biri dir = huszonöt a száznak negyede. (dir = van, németül „ist“).

Előfordulnak törtszámnevekül: jarım = fél: jarım sâ'at = fél óra (sâ'at = óra), çejrek = negyed, fertály. A „buçuk“ szó csak „és fél“ értelemben járja: bir buçuk = egy és fél, másfél; dört buçuk = négy és fél, ötödfél; beş buçuk = öt és fél, hatödfél.

61. Megjegyzendő, hogy „jarı“ = „fél,“ mindig főnév: geže jarısi = éj fél, geže jarısında = éjfélkor, míg „jarım“ számnév: jarım lira = fél lira.

62. Számnév után a főnév mindig egyesszámban áll: iki kişi = két ember, két egyén, dört aj = négy hónap.

Harmadik fejezet.

(A z i g e).

1. §. Általános bevezetés.

63. A török nyelvnek egyik kiváló szépsége páratlanul gazdag és e mellett ugyancsak példátlanul egyszerű, átlátszó és rendhagyóságokat nem ismerő igeragozásában van.

Mindenek előtt megjegyzendő, hogy a török igét 64. „infinítívusban“ szokás idézni, melynek ragja a hangrend szerint: »mak, mek« s melynek elhagyásával megmarad az „igető.“ getirmek = hozni, okumak = olvasni; tő: getir, oku.

Tudnunk kell továbbá, hogy a török úgynevezett 65. „alanyi“ és „tárgyas“ ragozást nem különböztet meg s így a körülmények szerint „gördün“ a magyarban lehet „láttál“ vagy „láttad.“

Az igeképzők közül e helytt csak a leggyakoribbakat említjük fel, azokat, melyek igéből képezhetnek új igét.

Műveltető igét képzelhetünk »ar, er« vagy »ir, ur, ir, ür« vagy »t« vagy »it, ut, it, üt« vagy »dir, dur, dir, dür« (kemény mássalhangzók után »tir, tur, tir, tür«) képzővel. E képzők helyes használatára legbiztosabb vezető a gyakorlat. Az egyszerű »t« képző rendszeren két vagy többtagú, magánhangzón végződő, vagy többtagú „l“ vagy „r“ végű igékhez járul. Példák: čikmak = kimenni, čikarmak = kihúzni, kačmak = elfutni, kačirmak = megszalasztani, dojmak = jóllakni, dojurmak = jóllakatni, içmek = inni, içirmek = itatni, düšmek = esni, düšürmek = ejteni, aylamak = sirni, aylatmak = megrikatni, sirásra indítani, beklemek = várakozni, bekletmek = megvárakoztatni, sarkmak = lelógni, leereszkedni, sarkitmak = lelógatni leereszteni, čalmak = ellopni, čaldirmak = ellopni, engedni, hogy ellopják, durmak = megállani, durdurmak = megállítani, durdurtmak = (két műveltető képzővel: „dur“ és „t“) megállítatni valakit valaki által. čekmek = húzni, čektirmek = huzatni, czipeltetni, jemek = enni, jedirmek = etetni, düšünmek = gondolni, gondolkozni, düšündürmek = gondolatokba ejteni; ölmekek = meghalni, öldürmek = megölni, öldürtmek = megöletni valakit valaki által.

Egymásraható igét képez az »iš, uš, iš, üš« képző, 67. mely magánhangzóra végződő ige után egyszerű »š« alakot vesz: bakmak = nézni, bakišmak = egymásra nézni, öpmek = csókolni, öpüşmek = csókolózni, gülmek = nevetni, gülüšmek = egymásra nevetgélni, együtt nevetgélni, söjlemek = beszélni, söjleşmek = beszélgetni.

E képző néha teljesen megváltoztatja az ige nek

eredeti értelmét: almak = venni, ališmak = megszokni, müveltető képzővel: alištirmak = hozzá szoktatni; japmak = csinálni; japišmak = tapadni, ragadni.

68. **Visszaható igét** képez »in, un, in, ün« magánhangzóra végződő igeik után »n«. — Például: bakmak = nézni, bakinmak = végignézni önmagát, maga körül nézni, jikamak = mosni, jikanmak = mosdani.

Jelentésváltozás áll be: sevinmek = „örvendezni“ a sevmek = „szeretni“ igéből.

69. **Szenvedő igét** magánhangzóra, vagy „l^a-re végződő igeikből » « illetőleg »in, un, in, ün« képzővel alkotunk; (tehát úgy mint a visszaható ige). Egyébként a szenvedő ige képzője: »il, ul, il, ül« Magánhangzóra végződő igeik után előfordul »iil, nul, nil nül« összetett képző is.

Példák: bašlamak = kezdeni, bašlanmak = elkezdődni, komak = helyezni, konmak vagy konulmak = helyeződni, helyzetetni, demek = mondani, denmek vagy denilmek = mondódni, mondatni, čalmak = lopni, čalinmak = ellopni, görmek = látni, görülmek = láttatni, látva lenni (görünmek = „látszani, meglátszani“ visszaható); jazmak = írni, jazilmak = íródni, irva lenni, iratni, jazdirmak = iratni, irni tanítani, jazdirilmak = írni taníttatni. (A gyermek „írni taníttatik“).

Néha az „il, ul, il, ül“ képzőnek is van visszaható értelme: jormak = elfárasztani, jorulmak = elfáradni, ačmak = kinyitni, ačilmak = kinyitni.

A szenvedő ige a törökben sokszor a cselekvő alany határozatlanságát fejezi ki: „bu kapıdan girilmez“ = „ezen az ajtón nem lehet bemenni“ (girmek = bemenni, girilmek = bemenni; de az alany határozatlan.)

2. §. Összetett igeik.

70. Gyakorik a törökben az összetett igeik, melyeknek első része valamely török, arab vagy perzsa főnév, infinitivus, vagy participium, másik része a török etmek = tenni, ejlemek = tenni, kilmak = csinálni; müveltetőleg: ettirmek = tétetni; visszahatólag: edinmek = tenni magának, (az:

etmek igéből) olmak = lenni; szenvedőleg edilmek = tétetni, tevődni, olunmak = lenni, tevődni, kilinmak = tevődni, tétetni. Példák: jardim = segítség, jardim etmek = segíteni, te'ažžüb = csudálkozás, te'ažžüb etmek = csudálkozni, 'afv = megbocsátás: 'afv etmek = vagy 'afv ejlemek = megbocsátani, 'adet = szokás, 'adet edinmek = szokásává tenni önmagának, szokásul felvenni, γaib = elvesző, hiányzó, rejtett (népiesen „kajb“); γaib etmek = elveszteni, γaib olmak = elveszni, taksim = felosztás, taksim etmek = felosztani, taksim ettirmek = felosztatni; eszközölni, hogy valaki feloszson, taksim edilmek vagy taksim olunmak = felosztódni, felosztatni (szenvedő ige); nemáz (népiesen „namaz“) = imádság, nemáz kilmak = imádkozni, kabül = elfogadás, kabül kilmak = elfogadni, kabül kilinmak = elfogadódni, elfogadtatni (szenvedő ige.)

Udváriasság és tisztelet jeléül gyakran áll „bujurmak“ etmek, kilmak, ejlemek helyett, ép úgy „bujurulmak“ edilmek, olunmak helyett. A „bujurmak“ ige tulajdonképen „parancsolni“ jelentésű.

3. §. A „lenni“ ige.

A magyar „vagyok, vagy, van, valék“ sat. igé- 71. nek megfelelője az egyetlen ige, mely az oszmán-török nyelvben bizonyos szabálytalanságokat mutat. Ezen okból és mivel az igeragozási rendszer kifejtésénél sokszor lesz reá mint „segítő igére“ szükségünk, ennek egyes alakjait előre ismertetjük.

Jelentő mód.

a) Jelen idő.

72.

Egyesszám

1. személy: im, um, im, üm, magánhangzók után: jim, jum, jim, jüm = vagyok.
2. személy: siñ, suñ, siñ, süñ = vagy
3. személy: dir, dur, dir, dür = van

Többesszám

1. személy: iz, uz, iz, üz, magánhangzók után: jiz, juz, jiz, jüz = vagyunk

2. személy: siñiz, suñuz, siñiz, süñüz = *vagytok*
 3. személy: dirlar, durlar, dirler, dürler = *vannak*.

73.

b) Határozott múlt.

Egyesszám

1. sz. idim	udum	idim	üdüm
2. sz. idiñ	uduñ	idiñ	üdüñ
3. sz. idi	udu	idi	üdü

Többesszám

1. sz. idik	uduk	idik	üdük
2. sz. idiñiz	uduñuz	idiñiz	üdüñüz
3. sz. idilar	udular	idiler	üdüler

Mind a négy hangrendbéli alak elvesztheti mássalhangzón végződő szavak után kezdő magánhangzóját, úgyhogy ily csonka alakokat kapunk:

Egyesszám

1. sz. dım	dum	dım	düm
2. sz. diñ	duñ	diñ	düñ
3. sz. di	du	di	dü

Többesszám

1. sz. dık	duk	dık	dük
2. sz. diñiz	duñuz	diñiz	düñüz
3. sz. dilar	dular	diler	düler

Az idim, idiñ, idi és idim, idiñ, idi fele hangrendbéli alak magánhangzó után kezdő „i“-jét vagy „ı“-jét „j“-re is változtathatja.

E multnak neve „határozott“ mult; mert a török nyelvérték előtt „idim, udum, idim, üdüm“ = „valék“ a székely nyelvjárásban.

74.

c) Határozatlan múlt.

Egyesszám

1. sz.	imišim	<i>voltam</i>
2. sz.	imišsiñ	<i>voltál</i>
3. sz.	imiš(dir) (ejtsd: „imištir“)	<i>volt</i>

Többesszám

1. sz.	imišiz	<i>voltunk</i>
2. sz.	imišsiñiz	<i>voltatok</i>
3. sz.	imišler (dir)	<i>voltak</i>

Mint kitünik ez az idő már összetett képzésű: alkotó részei „imiš“ participium és „im, siñ (dir)“ sat.

A kezdő „i“ el is maradhat s akkor minden alak alkalmazkodhatik az előtte álló szó hangrendjéhez, mint következik.

Egyesszám

1. sz.	mišim	mīšim	mušum	müšüm
2. sz.	mišsiñ	mīšsiñ	mušsuñ	müšsüñ
3. sz.	miš	mīš	muš	müš

Többesszám

1. sz.	mišiz	mīšiz	mušuz	müšüz
2. sz.	mišsiñiz	mīšsiñiz	mušsuñuz	müšsüñüz
3. sz.	mišler	mīšlar	mušlar	müšler

E multnak neve „határozatlan“ mult, mert „imišim“ török nyelvérzék szerint egyértelmű a „voltam“-nak székelly jelentésével. mely határozatlanabb, mint a „valék.“ Például: 'Ali bej de orda „idī“ = Ali bej is ott „vala“. (Láttam magam is, hogy ott volt). Mig: 'Ali bej de orda „imiš“ = Ali bej is ott „volt“ vagy ott „lehetett“ (Nem láttam, de úgy hiszem, vagy úgy hallottam).

A harmadik személyekben a „dir“ bátran el is maradhat; úgy szintén a többes harmadik személynek „lar“, „ler“ ragja is, ha közvetlen előtte többesragos szó van.

d) Régmúlt idő.

75.

Ha az „imiš“ = volt, alakot nem a jelennel (im, siñ, dir, sat.) hanem a határozott multtal (idim, idiñ, idi sat.) tesszük össze, úgy a régmúlt időt kapjuk.

Egyesszám

1. sz.	imiš idim	vagy:	imišdim
2. sz.	imiš idiñ		imišdiñ
3. sz.	imiš idi		imišdi

Többesszám

1. sz.	imiš idik	imišdik
2. sz.	imiš idiñiz	imišdiñiz
3. sz.	imiš idiler	imišler idi, vagy: imišdiler

A rövidebb alakban „imišdim“ „imištim“-nek ejtendő, ép úgy a többi alakokban is. „imišidim“ vagy „imišdim“ = „voltam volt“ vagy „voltam vala.“

Feltételes mód.

76.

a) Jelen idő.

Egyesszám

1. sz. isem	ışam	ha vagyok
2. sz. iseñ	ışañ	ha vagy
3. sz. ise	ışa	ha van

Többszám

1. sz. isek	ışak	ha vagyunk
2. sz. iseñiz	ışañiz	ha vagytok
3. sz. iseler	ışalar	ha vannak.

A kezdő „i“, „ı“ elhagyásával a következő csonka alak származik:

Egyesszám

1. sz. sem	şam
2. sz. señ	sañ
3. sz. se	sa

Többszám

1. sz. sek	sak
2. sz. señiz	sañiz
3. sz. seler	salar

b) Múlt idő.

77.

A feltételes mód múlt idejét úgy képezzük, hogy az „ise“ alakhoz hozzá tesszük a határozott múltat.

Egyesszám

1. sz. ise idim	vagy isejdım	= ha voltam
2. sz. ise idiñ	isejdiñ	
3. sz. ise idi	esejdi	

Többszám

1. sz. ise idik	vagy isejdik
2. sz. ise idiñiz	esejdiñiz
3. sz. ise idiler	isejdiler

Ezen idő „mélyhangú“ alakban ritkán fordul elő. Jelentése változó; azonban rendszeren: ise idim vagy isejdim = „ha voltam,“ „ha volnék.“

A feltételes mód múlt idejét az „imiš“ alakból így is lehet képezni.

Egyesszám

1. sz. imiš isem	ha voltam; ha voltam volna
2. sz. imiš iseñ	
3. sz. imiš ise	

Többesszám

1. sz. imiš isek
2. sz. imiš iseñiz
3. sz. imiš iseler

Jelen idejű participium: iken (rövidítve ken) = 78. lévén.

Első múlt idejű participium: imiš = aki volt. 79. Ezen alakot már a határozatlan multnak egy alkotó részeként ismerjük: imišim = voltam.

Második múlt idejű participium: idik, mely a 80. személyes birtokragokat is felveheti.

Egyesszám

1. sz. idijim	voltom; az, hogy voltam
2. sz. idijĩñ	voltod
3. sz. idiji	volta

Többesszám

1. sz. idijimiz	voltunk
2. sz. idijĩñiz	voltotok
3. sz. idikleri	voltuk

E participium a személyes birtokragok után ép úgy felveheti a viszonyragokat, mint a személyes birtokragokkal ellátott főnevek idijime = voltomnak. idijinden = az ő voltából, sat.

Használatára vonatkozó példák: bunuñ ne idiji meñhul dur = „ennek mi volta ismeretlen,“ vagy „ismeretlen, hogy ez micsoda.“ (meñhul = ismeretlen, nem tudott) Mažar idijini kimden išittiñ? = „magyar voltát kitől hallottad?“ vagy „kitől hallottad, hogy magyar?“ „idijini“ accusativus, išittiñ = hallottad.)

81. Ezen igének tagadására a „dejl“ vagy „dejl“ szó szolgál.

a) Jelentő mód, jelen idő: dejilim, dejilsin, dejildir vagy dejil; dejiliz, dejilsiniz, dejil dirler = nem vagyok, nem vagy, nincs sat.

b) Jelentő mód, határozott mult: dejil idim = nem voltam, nem valék sat.

c) Jelentő mód, határozatlan mult: dejil imiş = nem volt.

Jegyzet. a) Ezen igének minden egytagú formája teljesen hangsúlytalan, úgy hogy például az „imışsin“ alakban a „miş“ szótag hangsúlyos, míg a „sin“ teljesen hangsúlytalan.

b) A „d“-vel kezdődő alakok „d“-je a kiejtési szabályok értelmében >p, f, t, s, ş, ç, k, ç< mássalhangzók után „t“-nek ejtendő: bu ayaş jüksek dir = ez a fa magas (ejtsd: „jüksék tir“).

c) A hiányzó, gyakran a meglévő alakokat is a teljesen rendes ragozású „olmak“ = „lenni“ ige egyes alakjai pótolják, néha a „bulunmak“ ige is, melynek jelentése „találtatni“ vagy „lenni.“ (bulmak = találni; szenvedő alakja: bulunmak = találtatni, lenni; franciául: „se trouver“). Tehát míg így mondják: memnün „olmak“ = megelégedetlenek lenni; addig a jelentő mód jelen idejében: memnün „um“ = meg vagyok elégedve, örvendek.

82. Használatban különbözik ezen igéktől a rendesen csak harmadik személyű „var“, mely tulajdonképen participium és „létezőt“ „existáló“ jelent. Ennek tagadása „jok“: var im = létezem, vagyok; var sin = létezel, vagy; var vagy var dir = létezik, van; var idi vagy vardı = létezik, vala; var imiş vagy varmış = létezett, volt: var ise vagy varsa = ha létezik, ha van; var iken vagy varken = létezőn, ha létezik, ha van; sat. jok vagy jok dur (ejtsd: „jok tur“) = nem létezik, nincsen; jok udu vagy joyudu = nem létezik, nem vala; jok imiş vagy jokmuş = nem létezett, nem volt; jok ise vagy joyısa (néha: „joyısa“) = ha nem létezik, ha nincsen; jok iken = nem létezőn, nem lévén; Például: parañiz var-mı? = van-e önnek pénze? Bugün param jok = ma pénzem nincsen.

Megjegyzendő az is, hogy „jok“ gyakran az „evvet“ = „igen“ szónak ellentétéként is használatos a „çajir“ = „nem“ helyett; továbbá a „joyısa“

vagy „jok ise“ alakból keletkezett „joksa“ teljesen kötőszóvá lett és „vagy pedig“ „különb“ értelemben használatos.

4. §. A tagadás és lehetetlenség kifejezése az igén, a török igeragozás alapjai.

A tagadást a török igén az ige-tőhöz ragasztott **83.**
 »ma, me« képző fejezi ki: jazmak = irni, jazmamak = nem irni, okumak = olvasni, okumamak = nem olvasni, gezdirmek = sétáltatni, gezdirmemek = nem sétáltatni, demek = mondani, dememek = nem mondani, taksim etmek = felosztani, taksim etmemek = fel nem osztani.

A lehetetlenséget az ige-tőhöz járuló »ama, em« **84.**
 képző fejezi ki, mely magánhangzóra végződő ige-tővek után »jama, jeme« alakú; jazamamak = nem írhatni, okujamamak = nem olvashatni, nem tudni elolvasni, gezdirememek = nem sétáltathatni, nem tudni sétáltatni, dejememek = nem mondhatni, nem tudni mondani, taksim edememek = fel nem oszthatni, nem tudni fölosztani.

A török igeragozás alapjai néven a török igé- **85.**
 nek nagyszámú infinitivusait (főnévi igeneveit), participiumait (melléknévi igeneveit) és határozói igeneveit értjük, minthogy különösen az infinitivusoknak és participiumoknak roppant nagy szerepük jutott az igeragozási rendszer kifejtésében, úgy hogy mindenek előtt azoknak ismerete szükséges.

I. Infinitivusok.

a) A már ismert »mak, me« végű infinitivus: **86.**
 jazmak, okumamak, dejememek, taksim etmek, taksim etmemek. E képző elhagyása után megmarad az ige-tő: jaz, okuma, dejeme, taksim et, taksim etme.

Ezen infinitivus teljesen főnévi használatú és felveheti a viszonyragokat is: aylamak = sirni, dat.: aylamaya = sirásba, acc.: aylamayı = a sirást, loc.: aylamakta = sirásban, abl.: aylamaktan = sirástól; névutókkal: aylamakla vagy aylamayla = sirással, aylamaksizin = sirás nélkül, gelmek =

jönni, dat.: gelmeje = jövésbe, acc: gelmeji = jövést, gelmekle vagy gelmeje = jövéssel, gelmek-sizin = jövés nélkül, etmek üzere = tevés céljából, gitmek üzere olmak = menőfélben, indulófélben lenni!

Az arab žihet = „oldal“ szónak „ile“ névutós alakjával összekötve ezen infinitivus ily értelmet kap: olmak = lenni, olmak žihetle = „lévén,“ „minthogy van“ így vagy amúgy.

Az »in, in« viszonyraggal ez az infinitivus „okhatározói“ értelmet kap „jazma;in“ = „minthogy ő irt“ vagy „minthogy én irtam“. (A mondat alanyának személye szerint); „gelmemejin“ = „minthogy nem jön,“ vagy „nem jövök“ sat.

Az »ile« névutóval s a »berâber« = „együtt“ határozóval egybekötve megengedő értelmű: jazmakla berâber = „ámbar ir“ vagy „irok.“

Az »ičün« névutóval czélt fejez ki: öjrenmek = tanulni, öjrenmek ičün = tanulásért, tanulás céljából.

b) A »maklik, meklik« végű infinitivus, mely az előbbiből „lik, lik“ főnévképzővel van alkotva s mely már teljesen főnév:

jazmaklik = irás, acc: jazmakliyi = az írást, jazmakliyim = „az én írásom“, „az a körülmény, hogy én írok“, jazmakliyi = „az ő írása,“ „az a körülmény, hogy ő ír“, gelmemeklik = nem jövés, gelmemeklijimiz = „nem jövésünk,“ „az a körülmény, hogy nem jövünk,“ sat.

c) A »ma, me« képzős infinitivus, mely szintén főnévi szerepű: jazma = irás, jazmama = nem irás, gelme = jövés, gelememe = nem jöhetés. Ez is állhat viszonyragokkal és személyes birtokragokkal, mint a főnevek: dat: jazmaja = írásba, gelmeje = jövésbe, gelmesi = „jövése,“ „az a körülmény, hogy ő jön“, gelmesine = „jövésének,“ „annak, hogy ő jön; jazmaları = „az ő írásuk,“ „az a körülmény, hogy ők irnak,“ jazmalarında = „írásukban,“ „abban, hogy irnak,“ gelmeñizi = „az ön jövetelét,“ sat.

d) Az »iš, uš, iš, üš« magánhangzók után »jiš, juš, jış, jüş« képzős infinitivus szintén minden tekintetben főnévi szerepű s gyakran a cselekvés „módját“ fejezi ki főnévi alakban: jazış = irás, „geliš = jövés, okumak = olvasni, okujuš = olvasás,

okujušuñ = „olvasásod,“ vagy „olvasásod módja,“
 okujušuñdan = „olvasásodból“ vagy „olvasásod
 módjából.“

A »li, lu, li, lü« melléknévképző is járulhat ezen infinitivushoz: bakmak = nézni; bakış = nézés, tekintet; bakışli = nézésü, tekintetü; tauşan bakışli = nyúlnezésü, nyúltekintetü (tauşan = nyúl).

e) Az »i, u, i, ü« magánhangzók után »ji, ju, ji, jü« képzős infinitivus: örtmek = takarni, fedni; örtü = betakarásra, befedésre szolgáló valami; jazmak = irni, jazı = irás.

A »li, lu, li, lü« képzővel melléknévvé lesz: örtülü = befedett, jazılı = irott, irva lévő.

E képzőnek egyéb vál'ozatai, vagy régebbi formái »kī, γī, ku, γu, ki, gi, kü, gü« már valóságos főnévképzők a mai nyelvben: asmak = akasztani, askı — nadrágtartó, sat.

II. Participiumok.

87.

a) Az »ijor, uyor, ijor, üjor« magánhangzók után »jor« végü, vagyis „első jelenidejü participium“, mely majdnem kizárólag igeidők képzésére szolgál: jazmak = irni, jazıjor = aki ir, olmak = lenni, olujor = aki lesz; gezdirmek = sétáltatni, gezdırıjor = aki sétáltat; etmek = tenni, edıjor = aki tesz; öldürmek = ölni, öldürüjor = aki öl; aramak = keresni, arajor = aki keres; söylemek = mondani, söylejor = aki mond; jazmajor = aki nem ir; olamajor = aki nem lehet; edemejor = aki nem tehet; arajamajor = aki nem kereshet; söylemejor = aki nem mond; söylejemejor = aki nem mondhat.

Melléknévként így szokott rendszeren szerepelni: sen mezardan (ıkıjor gibi sıñ = te olyan vagy, mint aki sírjából jön ki (mezar = sír; ıkımak = kijönni, kimenni; gibi = mint.)

b) A »ı« »ar, er« »ır, ur, ir, ür« vagy »r« képzős „második jelenidejü participium“. Az »r« képző magánhangzóra végződő igeidőkhöz járul: az »ar, er« képző csak egytagú, mássalhangzón végződő igeidőkhöz, az »ır, ur, ir, ür« képző némely egytagú mássalhangzóra végződő igeidőkhöz és azonkívül minden egynél többtagú, mássalhangzón végződő tőhöz, míg a »z« képző csakis tagadó,

vagy lehetetlenséget kifejező igékhez járul; aramak = keresni, arar = kereső, aki keres; demek = mondani, der = mondó, a ki mond; açmak = kinyitni, açar = kinyitó, aki kinyit; sevmek = szeretni, sever = szerető, aki szeret; kazanmak = szerezni, kazanır = szerző, aki szerez; durdurmak = megállítani, durdurur = megállító, aki megállít; sevilmek = szerettetni, szeretve lenni, sevilir = szeretve levő, akit szeretnek (szenvedő ige); güldürmek = megnevetetni, güldürür = megnevetetető, aki megnevetett; aramamak = nem keresni, aramaz = nem kereső, aki nem keres; gülmemek = nem nevetni, gülmez = nem nevető, aki nem nevet; içilmek = megivódni (az „içmek“ = „inni“ igenek szenvedő formája), içilmemek = meg nem ivódni, içilmez = meg nem ivódó, amit meg nem isznak; arajamamak = nem kereshetni, arajamaz = aki nem kereshet, keresni nem képes; denilmek = mondódni, denilememek = nem mondódhatni, denilemez = nem mondható, amit nem lehet mondani; demek = mondani, dejememek = nem mondhatni, dejemez = mondani nem képes, aki nem mondhat, aki nem tud mondani.

Az egytagú, mássalhangzón végződő ige-tövek közül a második jelenidejű participiumot csak a következő igék szokták »ir, ur, ir, ür« képzővel alkotni.

kalmak	maradni	kalır	
almak	venni	alır	
varmak	menni	varır	
sanmak	vélni	sanır	
olmak	lenni	olur	
durmak	állani	durur	
bulmak	találni	bulur	
gelmek	jönni	gelir	
vermek	adni	verir	
vurmak	ütteni, verni	vurur	
bilmek	tudni	bilir	
ölmek	meghalni	ölür	
görmek	látni	görür	
denmek	mondani	denir	(szenvedő)
jenmek	megevődni	jenir	(szenvedő)
	„gegessen werden“		

A jatmak = „feküdni“ és brakmak = „hagyni“

igékből is használatos a rendes „jatar“ „brakar“ mellett „jatir, brakir“.

E participium a mellett, hogy igeidők képzésére szolgál, mint melléknév jelző is lehet: dinini sever bir zât = vallását szerető ember (din = vallás, sevmeek = szeretni, zât = egyén, ember); jaramaz demir = haszontalan vas, hasznavehetetlen vas (jaramak = szolgálni, használni valamire, tagadólag: jaramamak, demir = vas.)

A „ja, je“ képzővel és hozzá harmadik személyű birtokraggal és a dativus ragjával bővülve e participium ily értelmű: gelmek = jönni; gelir = jövő, aki jön, geliržesine = mintha jönne; aylamak = sirni, aylar = síró, aki sir; aylaržasina = mintha sirna.

A tagadó igéknek ezen participiumához néha «lik, lik» képző járulhat, ami által főnévvé lesz: istemek = akarni, kívánni; istemez = aki nem akar, nem akaró, istemezlik = nem akarás; bitirmek = elvégezni; bitirmez = aki el nem végez, el nem végző; bitirmemezlik = el nem végzés, el nem készítés (Mint látni való, az utóbbi példán a tagadó igéképző meg van kettőzve, ami ily esetben gyakori. Továbbá képezhetők összetett igék: istemezlik etmek = nem akarást mutatni, nem akarni, vonakodni; bitirmemezlik etmek = el nem végezni.

c) A «in, en,» magánhangzóra végződő tövek után «jan, jen» képzős participium, mely csakis melléknévi és főnévi szerepű, jazan = író; jazmajan = nem író; bilmek = tudni; bilen = tudó, bilmejen = nem tudó; okumak = olvasni; okujan = olvasó, aki olvas, søjlemek = mondani, søjlejen = mondó; bilenler = tudók, okumajanlar = nem olvasók; sevilmek = szeretve lenni, „geliebt werden“. sevilen = akit szeretnek, szeretett; sevilmejen = akit nem szeretnek, „nicht geliebt“.

E participium mint főnév teljesen úgy ragozható mint a főnevek.

Megjegyzendő az ily kifejezés: 'akli olan = akinek esze van; vukúfu olmajan = a kinek tudomása nincs ('akil, = ész, vukuf = tudomás, tájékozottság; olan = levő, olmajan = nem levő.)

d) Teljesen főnévi, néha melléknévi jelentésű az «i, u, i, ü» vagy «ji, ju, ji, jü» képzős infinitivusból »ži, žu, ži, žü» képzővel alkotott partici-

pium: jazmak = *irni*, jazıǰı = *iró*; bojamak = *festeni*; bojajıǰı = *festő*; göstermek = *mutatni*; gösterıǰı = *mutató*; gülmek = *nevetni*, gülüǰü = *nevető*.

e) *A* «*mış, muş, miş, müş*» képzős „*első, mult idejű participium*,” jazmak = *irni*, jazmıǰı = *aki irt*, jazmamıǰı = *aki nem irt*, jazamamıǰı = *aki nem irhatott*; olmak = *lenni*, olmuş = *aki lett, aki volt*; olmamıǰı = *aki nem lett, aki nem volt*; olamamıǰı = *aki nem lehetett*; gitmek = *menni*; gitmiş = *aki ment*, gitmemiş = *aki nem ment*; gidememiş = *aki nem mehetett*; sevilmek = „*geliebt werden*”; sevimıǰı = *akit szerettek*; gülmek = *nevetni*; gülmüş = *nevetett*, gülmemiş = *aki nem nevetett*, gülememiş = *aki nem nevetetett*.

E participium igeidők képzésére is szolgál, de a mellett melléknévi és főnévi szereppel is használatos: ölmüş arslan = *megholt oroszlán*, mezarını omuzuna almıǰı bir ǰadı = „*sirját vállára vett boszorkány*” vagyis „*egy boszorkány, ki sirját vállára vette* (mezar = *sir*, omuz = *váll*; almak = *venni*, ǰadı = *boszorkány*); ölmüşe beñzeǰor = *megholthoz hasonlít* („*ölmüşe*” *dativus*, beñzemek = *hasonlítani, hasonlónak lenni*.)

A „ǰasına, ǰesine” féle továbbképzés ezen a participiumból is lehetséges: mezarını omuzuna almıǰı-ǰasına = *mintha sirját vállára vette volna*, gitmiş-ǰesine = *mintha ment volna, sat*.

f) *A* »*dik, duk, dik, dük*« [6. szerint: *tik, tuk, tik, tük*] képzős „*második mult idejű participium*”: almak = *venni*, aldik; almamak = *nem venni*, almadik; alamamak = *nem vehetni*, alamadik; olmak = *lenni*, olduk; bitmek = *nőni*, bittik; bitmemek = *nem nőni*, bitmedik; görmek = *látni*, gördük; görülmek = *láttatni, látszani* „*gesehen werden*” görüldük; görülmemek = „*nicht gesehen werden*”, görülmedik, *sat*.

E participiumnak használata nagyon változatos és sok gyakorlatot kíván. Mint jelző szerepel ily mondatokban: sači bitmedik bir ma’süm = „*haja ki nem nőtt gyermek*” vagyis: „*egy gyermek, kinek még haja sem nőtt ki*”; (sač = *haj*, ma’süm = *csecsemő, gyermek*); bunu bilmedik kimse kal-madı = „*ezt nem tudó senki sem maradt*”, vagyis: „*nincs senki, aki ezt ne tudná*.”

Leggyakrabban személyes birtokragokkal áll, ami után a főnévhez járuló viszonyragok vagy névutók is következhetnek: jazmak = írni, jazdik; személyes birtokragokkal:

Egyesszám

1. sz. jazdīyim = „amit én irtam“, „az hogy én irtam“, vagy „az, hogy én írok.“
 2. sz. jazdīyīñ = „amit te irtál“, „az, hogy te irtál“, vagy „az, hogy te írsz.“
 3. sz. jazdīyi sat.

Többesszám

1. sz. jazdīyimiz
 2. sz. jazdīyīñiz
 3. sz. jazdiklarī

görmek = látni, gördük.

Egyesszám

1. sz. gördüjüm = „amit én láttam“, az, hogy én láttam“, vagy „az, hogy látok.“
 2. sz. gördüjüñ = „amit te láttál“, „az, hogy te láttál“, vagy „az, hogy te látsz“, sat.

görmemek = nem látni, görmedik.

Egyesszám

1. sz. görmedijim = „amit én nem láttam“, „az, hogy én nem láttam“, vagy „az, hogy én nem látok.“
 2. sz. görmedijīñ = „amit te nem látsz“, „az, hogy te nem látsz“, vagy „az, hogy te nem láttál.“

olmak = lenni, olduk

Egyesszám

1. sz. olduyum = „voltom“, „az, hogy én voltam“, vagy „az, hogy én vagyok“,
 2. sz. olduyuñ = „voltod“, „az, hogy te voltál“, vagy „az, hogy te vagy“.

gelememek = nem jöhetni, gelemedik

Egyesszám

1. sz. gelemedijim = „az, hogy nem jöhöttem“
 2. sz. gelemedijiñ = „az, hogy nem jöhettél“

Az „első mult idejű participium“ összekötve az „olmak“ igének második mult idejű participiumával“ hasonló értelmet ad: jazmak = írni, jazmiš oduk.

Egyesszám

1. sz. jazmiš olduyum = „amit én irtam volt“
 2. sz. jazmiš olduyuñ = „amit te irtál volt“.
 3. sz. jazmiš olduyu

Többesszám

1. sz. jazmiš olduyumuz
 2. sz. jazmiš olduyuñuz
 3. sz. jazmiš olduklarī

E participium használatára vonatkozó példák:
 senden aldıyım mektübda = a levélben, melyet tőled kaptam; size verdijimiz parajī = a pénzt, melyet önnek adtunk; bundan üç hafta evvel jazmiš olduyuñuz bir mekâlede = egy cikkben, melyet ön ez előtt három héttel irt. (hafta vagy hefta = hét, „Woche“; evvel = előtt; mekâle = cikk, értekezés); yazelini okuduyumuz šâ'iriñ ismi ne dir? = mi a neve a költőnek, kinek versét olvastuk? (yazel = ghazel, egy versnem; okumak = olvasni; šâ'ir = költő; ism, isim = név); gölgesinde oturduklarī ayaş = a fa, melynek árnyékában ültek (gölge = árnyék, oturmak = ülni, ayaş = fa); oturduyu jerden kalktı = fölkelt a helyről, ahol ült (jer = hely, kalkmak = fölkelni, bildijime göre = amennyire én tudom, tudtommal, bilmediji ičün vagy bilmedijičün = mivel nem tudta; gelemediklerinden dolajī = azért, hogy nem jöhettek; mivel nem jöhettek, bu kitabī okuduktan soñra = e könyvet elolvasván; e könyv elolvasása után; bunu işittijñ var-mī? = hallottad-e ezt? bunu hiç işittijim yok = ezt nem hallottam, (işitmek = hallani); o geldiji gibi ben gittim = amint ő jött én elmentem; mihelyt ő jött én elmentem; Nâ'il bej arkasında bir def elinde bir šemsijje olduyu hâlde gelijor = Nâ'il bej hátán dobbal, kezében esernyővel jön. (arka = hát, def = dob. el = kéz, šemsijje = esernyő, napernyő; hâl = helyzct, állapot.)

g) Az »ažak, ežek« magánhangzóra végződő ige-tövek után »jažak, ježek« képzős jövő idejű participium: jazmak = irni, jazažak = aki irni fog; jazmajažak = aki nem fog irni, jazamajažak = aki nem fog irhatni; sōjlemek = mondani, sōjle-ježek = aki mondani fog, sōjlemeježek = aki nem fog mondani, sōjlejeježek = aki nem fog mondhatni, gitmek = menni, gidežek = aki menni fog; gitmeježek = aki nem fog menni, gidemeježek = aki nem fog mehetni.

E participium a mellett, hogy igeidők képzésére szolgál, melléknévként és főnévként is szerepelhet, felveheti a személyes birtokragokat, utána viszonyragokat és névutókat s ilyenkor teljesen olyan használatú, mint a »dik, duk, dik, dük« képzős multidejű participium, csak hogy mindig a jövőre vonatkozik, jazmak = irni, jazažak.

Egyesszám

1. sz. jazažayim = „amit irni fogok“, vagy „az, hogy irni fogok“.
2. sz. jazažayin = „amit irni fogsz“, vagy „az, hogy irni fogsz“.
3. sz. jazažayi

Többesszám

1. sz. jazažayimiz
2. sz. jazažayiniz
3. sz. jazažaklari

gelememek = nem jöhetni, gelemeježek

Egyesszám

1. sz. gelemeježejim = „az, hogy nem fogok jöhetni“
2. sz. gelemeježejin = „az, hogy nem fogsz jöhetni“.
3. sz. gelemeježejji

Többesszám

1. sz. gelemeježejimiz
2. sz. gelemeježejiniz
3. sz. gelemeježekleri

E participium használatára vonatkozó példák: geležek sene = a jövő év, size sōjl-ježek bir šejim var = van önnek valami mondani valóm; bunda te'ažžüb edežek ne var? = mi van ebben bámulni

való? (te'ažžüb etmek = csodálkozni, bámulni).
Főnev ily értelemben: jeježek = enni való (jemek = enni); ičežek = enni való, ital (ičmek = inni).

jazažayim mektüb = a levél, melyet írni fogok
(jazdīyim mektüb = „a levél melyet irtam!“) gele-
žejī vakīt = mikor jönni fog (gedijī vakīt = „mikor
jött!“ — vakīt = idő) geležejīñ gūnū baña bildir
= tudasd velem a napot, melyen jönni fogsz, (gūn
= nap, baña = nekem, bildirmek = tudatni,
bildir = tudasd) sōjleježejīñiz šejī añlajamajažayīn-
dan emīn im = „biztos vagyok a felől, hogy amit
ön mondani fog, azt ő nem fogja megérthetni,
vagy „nem lesz képes megérteni.“ (añlamak = meg-
érteni, emīn = biztos.)

Megjegyzendő még: aylajažayīña = a helyett,
hogy sirsz; mejxâneje gidežejīne = a helyett, hogy
korcsmába megy, sat. (aylamak = sirni, „aylajažay-
yīña“ = második személyű birtokraggal s a dativus
ragjával; mejxâne = korcsma.)

h) A »malī, melī« képzős „szükségességet ki-
fejező participium“: jazmalī = akinek irnia kell,
gelmemelī = akinek nem kell jönnie, pld.: jarīn
mutlaka gelmelī sīñ = holnap okvetetlen el kell
jönnöd (jarīn = holnap, mutlaka = okvetetlenül.)

i) Az »a, e«, magánhangzók után »ja, je«
képzős participium, mely a mellett, hogy az óhajtó
mód képzésére alapul szolgál, nagyon változatos
használatnak örvend. Példák: jazmak = irni, jaza;
okumak = olvasni, okuja; gelmek = jönni, gele;
gelmemek = nem jönni, gelmeje; olmak = lenni,
ola.

E participium megkettőzve ismétlődő, vagy
folytonos cselekvés kifejezésére szolgál, mint hatá-
rozó: jaza jaza = folyton írva, szüntelen irdogálva;
aylaja aylaja = sirva-riva, težribe ede ede = foly-
ton próbálgatva. (težribe = próba, tapasztalás,
težribe etmek = próbálni).

Megjegyzendő: a) čika gelmek = váratlanul
megjelenni, baka kalmak = szemét rajt felejtteni,
elámulni.

b) A harmadik személyű birtokraggal is előfordul
jelzőként óhajtás kifejezésére: šu kōr olasī herif =
az a ficzkó, ki bár vakulna meg. (kōr = vak, kōr
olmak = megvakulni — „olasī“ —; herif = ficzkó,
fráter.)

III. Határozói igenevek.

a) Az >arak, erek< magánhangzók után >jarak, 88. jerek< képzős módhatározói igenév: jazarak = *írva*, arajarak = *keresve, keresgélve*, gülerak = *nevetve*, çekilerak = *húzódva* (çekilmek = *húzódni*)

A „demek“ — „mondani“ igének ez az alakja előfordul a teljes „dejerek“ = „mondván,“ mellett rövidítve „deje“ vagy „deji,“ „dejü“ alakban is, melyek közül „deje“ a leghasználatosabb „mondván, vélvén, gondolva“ értelemben: bir eji şarab deje içtim = *azt gondolva, hogy jó bor lehet, megittam*, (şarab = *bor*, içmek = *inni*.)

b) Az >ali, eli< mánhangzók után >jali, jeli< képzős időhatározói igenév: jazmak = *írni*, jazai = *mióta irt, vagy „irtam“* (a mondat alanyának személye szerint vagy egyes, vagy többesszámú első, második, vagy harmadik személylyel fordítandó); jazmajali = *mióta nem irt, vagy „nem irtam“* sat. gelmek = *jönni*, geleli = *mióta jött, vagy „jöttünk“* sat. Például: Istambola geleli üç aj var = *három hónapja, hogy Stambulba jöttem.* („jöttem,“ ha a beszélő magára vonatkoztatja; így is lehet: ben Istambola geleli üç aj var.)

E határozói igenév felveheti az ablativus ragját és utána a „beri“ = „óta“ névutót; amiáltal jelentése nem változik: gelediden beri = *mióta jött* vagy „jöttetek“ sat.

Előfordul ily összekötésben is: dünjâji bildim bileli = *„mióta a világot tudom“* vagy „amióta csak eszemet bírom.“ (dünjâ = *a világ*; bilmek = *tudni*, bildim = *tudtam*, „határozott múlt egyesszámú első személy“ a bileli igenévnek megerősítésére és a személynek megjelölésére)

c) Az >inža, unža, inže, ünže<, magánhangzók után >jinža, junža, jinže, jünže< képzős időhatározói igenév: kalmak = *maradni*, kalinža = *amig marad, amint marad.* (Hogy magyarrá miként fordítsuk, az a török mondat alanyának személyétől és számától függ), kalmajinža = *amig nem marad, amint nem marad*, görmek = *látni*, görünže = *amint meglátja, vagy meglátta, vagy megláttam, vagy látván*, görmejinže = *nem látván, nem látva, mig nem látja, sat.*

Felveheti a dativus ragját és utána a „kadar“ = „ig“ névutót: ölünzeje kadar = mig meg nem halt, vagy mig meg nem haltak, vagy holtuk napjáig, vagy holtomiglan. (A főmondat alanya szerint.)

A varmak (menni) igének ezen formája mint határvető névutó is szerepel dativus után: topuyuna varinža = bokájáig (topuk = boka.)

d) Az »ižak, užak, ižek, üžek« magánhangzó után »jžak, južak, jžek, jüžek« képzős időhatározói igenév, mely azonban nagyon ritka: o geližek = mihelyt ő jött.

e) A „dik, duk, dik, dük“ második mult idejű participiumból“ a „da, de,“ és „ža, že“ viszonyragokkal szintén alakul határozói igenév, mely szintén nem alkalmazkodik külön a mondat alanyához: demek = mondani. dedikte = mondván, amint mondta, amikor mondta (esetleg: amint mondtam sat.) okumak = olvasni, okudukta = amint olvasta, amikor olvasta görmek = látni. gördükče = amint látta, vagy: valahányszor látta; isitmek = hallani, isittikče = amint hallotta, mihelyt hallotta, valahányszor hallotta. Például: ben Gülnihâli okudukča dâimâ müteleggiz olurum = valahányszor én Gülnihâlt olvasom, mindig gyönyörűséget érzek. müteleggiz olurum = gyönyörködő leszek, gyönyörűséget érzek); 'ömrüm oldukča = amig csak élek. ('ömr, 'ömr = élet).

Előfordul ily kifejezés is: karardikča kararmak = egyre sötétülni, egyre sötétebbé lenni (kararmak — elsötétülni; azidöröl, égről), (vesd össze: „nöttön nő“).

Egészen határozói jelentésű: gittikče = egyre, folyvást és oldukča = meglehetősen, eléggé (a gitmek = menni és olmak lenni igékből.)

f) Az »ip, up, ip, üp« magánhangzók után »jip, jup, jip, jüp« képzős határozói igenév, mely részint a magyar „vân, vén“ képzős igenévnek felel meg, részint arra szolgál, hogy egymásután következő igealakoknál, melyeknek mind ugyanaz a ragja volna, a rag ismétlését helyettesítse: gelip gitmek = jönni és menni („gelmek gitmek“ helyett), okujup jazmak bilenler = olvasni és írni tudók („okumak jazmak“ bilenler helyett.)

E participium a durmak = állani igével összekötve tartosságot fejez ki: žânimî sikip durma

= ne zaklass folytonosan (žân = lélek, síkmak = szoritani, zaklatni.)

Ezen igenévnek »iban, uban, iben, üben« féle hosszabb alakja ma már elavult: čeküben = húzván (čekmek = húzni)

5. §. A török igeragozás rendszere igemódok és igeidők képzése.

A török igemódok és igeidők vagy egyszerű **89.** vagy összetett képzésűek. Egyszerű igealakoknak azokat nevezzük, melyek bizonyos ragok hozzájárulásával az egyszerű igtéből vannak képezve.

Összetettek azon igealakok, melyek a 4. §-ban felsorolt „igeragozási alapok“ valamelyikéből képződnek az „olmak“ = „lenni“ ige különböző alakjainak hozzájárulásával. (Lásd a „lenni“ igeről szóló szakaszt)

I. Egyszerű képzésű igealakok és azoknak származékai.

A) Felszólító mód.

Egyesszám

2. jaz	irj	ol	légy	90.
3. jazsın	irjon ö	olsun	legyen ö	

Többesszám

2. jazıñız	irjatok	oluñuz	legyetek
3. jazsınlar	irjanak ök	olsunlar	legyenek ök.

Egyesszám

2. gel	jöjj	gül	nevess
3. gelsin	jöjjön ö	gülsün	nevessen ö

Többesszám

2. geliñız	jöjjetek	gülüñüz	nevessetek
3. gelsinler	jöjjenek	gülsünler	nevessenek ök

Egyesszám

2. kalma	ne maradj
3. kalmasın	ne maradjon ö

Többesszám

2. kalmajĩĩiz   *ne maradjatok, ne maradjon ön*
 3. kalmasĩnlar   *ne maradjanak ők*

Egyesszám

2. gelme   *ne jöjj*   oku   *olvass*
 3. gelmesin   *ne jöjjön*   okusun   *olvasson*

Többesszám

2. gelmejĩĩiz *ne jöjjetek*   okujuĩuz   *olvassatok*
 3. gelmesinler *ne jöjjenek*   okusunlar   *olvassanak*

Egyesszám

2. okuma   *ne olvass*   olma   *ne légy*
 3. okumasĩn   *ne olvass*   olmasĩn

Többesszám

2. okumajĩĩiz   *ne olvassatok*   olmajĩĩiz
 3. okumasĩnlar *ne olvassanak*   olmasĩnlar.

Jegyzet: a) A többes második személyben lehet egyszerűen »iĩ, uĩ, iĩ, űĩ«, »jĩĩ, juĩ, jiĩ. jũĩ« rag is: bujurmak = parancsolni, bujuruĩ (bujuruĩuz) = parancsoljatok, gelmek = jönni, geliĩ (geliĩiz) = jöjjetek, olmak = lenni, oluĩ = legyetek.

b) Minthogy a törökben „sziz“ – „ti“, „ön“ és „önök“ értelemben is használatos, ezért például az igék többesszámú második személye is használható megfelelően: bujuruĩ, efendim = parancsoljon, uram! vagy: tessék, uram!

c) Az „olsun“ alak a mellett, hogy rendszeren „legyen“ értelmű, néha egészen határozószóvá lesz: iki kelime olsun sőjlemedi: két szó nem sok, de annyit sem szólt; csak két szót sem szólt. (kelime = szó, sőjlemedi = nem szólt, olsun = „hacsak . . . is,“ „ha nem többet,“ „legalább“ értelmű),

B) Határozott múlt.

Egyesszám

91. 1. jazdĩm   irtam   jazmadĩm   *nem irtam*
 2. jazdĩĩ   irtál   jazmadiĩ   *nem irtál*
 3. jazdĩ   irt   jazmadi   *nem irt*

Többesszám

1. jazdĩk   irtunk   jazmadĩk   *nem irtunk*
 2. jazdĩĩiz   irtatok   jazmadiĩiz   *nem irtatok*
 3. jazdĩlar   irtak   jazmadĩlar   *nem irtak.*

Egyesszám

1. jazamadım *nem irhattam, nem tudtam írni.*

Egyesszám

1. oldum	<i>lettem</i>	olmadım	<i>nem lettem</i>
2. olduñ	<i>lettél</i>	olmadiñ	<i>nem lettél</i>
3. oldu	<i>lett</i>	olmadı	<i>nem lett</i>

Többszám

1. olduk	<i>lettünk</i>	olmadık	<i>nem lettünk</i>
2. olduñuz	<i>lettetek</i>	olmadiñüz	<i>nem lettetek</i>
3. oldular	<i>lettek</i>	olmadılar	<i>nem lettek</i>

Egyesszám

1. geldim	<i>jöttem</i>	gelmedim	<i>nem jöttem</i>
2. geldiñ	<i>jöttél</i>	gelmediñ	<i>nem jöttél</i>
3. geldi	<i>jött</i>	gelmedi	<i>nem jött</i>

Többszám

1. geldik	<i>jöttünk</i>	gelmedik	<i>nem jöttünk</i>
2. geldiñiz	<i>jöttetek</i>	gelmediñiz	<i>nem jöttetek</i>
3. geldiler	<i>jöttek</i>	gelmediler	<i>nem jöttek</i>

Egyesszám

1. gelemedim	<i>nem jöhöttem</i>	güldüm	<i>nevettem</i>
2. gelemediñ		güldüñ	<i>neveltél</i>
3. gelemedi		güldü	<i>nevetett</i>

Többszám

1. gelemedik		güldük	<i>neveltünk</i>
2. gelemediñiz		güldüñüz	<i>neveltetek</i>
3. gelemediler		güldüler	<i>nevettek.</i>

Jegyzet. E mult időnk „határozott mult“ a neve, mert csak akkor használatos, mikor a mult cselekvény tényleges megtörténésehez kétség nem fér, mikor biztosan tudjuk, hogy úgy volt, mert például szemtanúi voltunk: iste mektübümü jazdım = ime megirtam leveletem; 'Ali bej geldi-mi? = eljött Ali bej? evvet, geldi; kendim gördüm = igen eljött, magam láttam.

Ha ezen időhöz hozzá tesszük a „lenni“ igének 92. határozott multját, úgy „régmult időt“ kapunk.

<i>E.</i> 1. geldim	<i>idı</i>	<i>vagy</i>	geldi	idim	<i>jöttem</i>	<i>vala</i>
<i>T.</i> 1. geldik	idi		geldi	idik	<i>jöttünk</i>	<i>vala</i>

93. *Ha ugyanezen határozott multhoz hozzáteszszük a „lenni“ ige feltételes módjának egyes harmadik személyét, akkor e mult idő feltételessé lesz. Például:*

Egyesszám

1. geldim ise	vagy	geldimse	ha jöttem
2. geldiñ ise		geldiñse	ha jöttél
3. geldi ise		geldise	ha jött

Többszám

1. geldik ise	vagy	geldikse	ha jöttünk
2. gelidiñiz ise			ha jöttetek
3. geldiler ise		geldilerse	ha jöttök

Egyesszám

1. oldum ise	vagy	oldumsa	ha lettem, ha voltam
2. olduñ ise		olduñsa	
3. oldu ise		oldise	

Többszám

1. olduk ise		olduksa
2. olduñuz ise		
3. oldular ise		oldularsa

A „da“ vagy „de“ — „is“ kötőszóval megengedő: oldise de = ha volt is, ha lett is; jazdimsa da = ha irtam is.

C) Feltételes mód.

94.

Egyesszám

1. olsam	<i>ha vagyok, ha volnék.</i>	olmasam	<i>ha nem vagyok, ha nem volnék.</i>
2. olsañ	<i>ha vagy, ha volnál.</i>	olmasañ	
3. olsa		olmasa	

Többszám

1. olsak	olmasak
2. olsañiz	olmasañiz
3. olsalar	olmasalar

Egyesszám

1. olamasam	<i>ha nem lehetek, ha nem lehetnék.</i>
-------------	---

Egyesszám

1. gelsem	<i>ha jövök.</i>
	<i>ha jönnék.</i>
2. gelseñ	<i>ha jösz.</i>
	<i>ha jönnél.</i>
3. gelse	

Többesszám

1. gelsek
2. gelseñiz
3. gelseler

1. gelmesem =	<i>ha nem jövök, ha nem jönnék.</i>
1. jazamasam	<i>ha nem írhatok, ha nem írhatnék.</i>

Ha a föltételes módnak ezen jelenidejét össze- 95. kapcsoljuk a „lenni“ ige határozott multjával, akkor föltételes mult idöt kapunk.

Egyesszám

1. olsa idim	<i>vagy</i>	olsajdim	<i>ha lennék, ha lettem volna</i>
2. olsa idiñ		o'sajdiñ	
3. olsa idi		olsajdi	

Többesszám

1. olsa idik	olsajdik
2. olsa idiñiz	olsajdiñiz
3. olsa idilar	olsajdilar

Egyesszám

1. gelmese idim	<i>vagy</i>	gelmesejdim	<i>ha nem jöttem volna</i>

Ha a feltételes mód jelen idejét a „gerek“ = 96. „kell“ szóval kapcsoljuk össze, szükségességi módot kapunk: gelsem gerek = jönnöm kell, gelseñ gerek = jönnöd kell, gelse gerek = jönnie kell. Például: ne japsam gerek? = mit kell tennem? mit kell, hogy tegyek? (japmak = tenni.)

II. Összetett képzésü igealakok.

A) Az első infinitivusból, melynek képzője 97. „mak. mek“, ha a locativus ragjával ellátjuk, különböző igemódokat és igeidöket képezhetünk, melyek mind a cselekvés folyamatban lételét fejezik ki: jazmakta = írásban, gelmekte = jövésben.

a) Jelentő mód, folyamatos jelen.

Egyesszám

1. jazmaktajim	<i>írásban vagyok, irok</i>
2. jazmaktasiñ	<i>írásban vagy, irsz</i>
3. jazmakta (dir)	<i>ir</i>

Többszám

1. jazmaktajiz	<i>irunk</i>
2. jazmaktasiñiz	<i>irtok</i>
3. jazmakta dirler <i>vagy</i> jazmaktalar dir	

Egyesszám

1. gelmektejim	<i>jövésben vagyok, jövök</i>
2. gelmektesiñ	<i>jösz</i>
3. gelmekte (dir)	<i>jön</i>

Többszám

1. gelmektejiz	<i>jövünk</i>
2. gelmektesiñiz	<i>jöttök</i>
3. gelmekte dirler <i>vagy</i> gelmekdeler dir.	

b) Folyamatos mult (határozott).

Egyesszám

1. jazmakta idim	<i>írásban valék, irtam</i>

c) Folyamatos mult (határozatlan).

Egyesszám

1. jazmakta imišim	<i>irtam</i>

d) Feltételes mód, folyamatos jelen.

Egyesszám

1. jazmakta isem	<i>ha irok</i>

e) Feltételes mult.

jazmakta isejdim = *ha írnék . . . sat.*

f) Felszólító mód.

jazmakta olsun = *hadd írjon . . . sat.*

g) Infinitivus.

jazmakta olmak = *írásban lenni, irni.*

h) Participium.

jazmakta olan = *írásban levő, aki épen ir.*

i) Határozói igenév.

jazmakta iken = *írásban lévén, irván.*

Jegyzet. a) Mint a fentebbiekből kitűnik, az elősoroltakon kívül képezhetők egész könnyen más alakok is, melyeknek jelentését megállapítani nem nehéz.

b) Ha ugyanezt az infinitívust „üzere“ vagy „üzre“ névutóval használjuk, úgy ilyen jelentésű kifejezést kapunk: šu günlerde işimi bitirmek üzere jim = e napokban már elvégzem dolgaimat; úgy vagyok, hogy dolgomat már e napokban elvégzem. (iş = dolog; bitirmek = elvégezni, befejezni).

B) Az első jelenidejű participiumból, melynek képzője: „ijor, uyor, ijor, üyor“ vagy „jor“ képezhető: 98.

a) Jelentő mód, folyamatos jelen.

Egyesszám

1. jazijorum	<i>irok,</i>	jazmajorum	<i>nem irok</i>
2. jazijorsuñ		jazmajorsuñ	
3. jazijor		jazmajor	

Többesszám

1. jazijoruz		jazmajoruz	
2. jazijorsuñuz		jazmajorsuñuz	
3. jazijorlar		jazmajorlar	

Egyesszám

1. olujorum	<i>leszek</i>	olamajorum	<i>nem lehetek</i>
2. olujorsuñ		olamajorsuñ	
3. olujor		olamajor	

Többesszám

1. olujoruz		olamajoruz	
2. olujorsuñuz		olamajorsuñuz	
3. olujorlar		olamajorlar	

Ez a jelen szorosan a beszélés idejére vonatkozik és általános értelemben nem használható: babam gelijor = atyám jön (épen most), mektebe gidijorum = az iskolába megyek (épen most).

b) Mult idő (határozott.)

Egyesszám

1. gelijor udum	<i>vagy</i>	gelijordum	<i>jöttem épen akkor.</i>
2. gelijor uduñ		gelijorduñ	
3. gelijor udu		gelijordu	

Többesszám

1. gelijor uduk	gelijorduk
2. gelijor uduñuz	gelijorduñuz
3. gelijor udular	gelijorlardı

c) Mult idő (határozatlan.)

Egyesszám

1. gelijor imišim	vagy	gelijormuşum
2. gelijor imišsiñ		gelijormuşsuñ
3. gelijor imiş		gelijormuş

Többesszám

1. gelijor imişiz	gelijormuşuz
2. gelijor imišsiñiz	gelijormuşsuñuz
3. gelijor imişler	gelijorlarmiş

d) Feltételes mód, jelen idő.

Egyesszám

1. jazmajor isem	vagy	jazmajorsam	ha nem irok
2. jazmajor iseñ		jazmajorsañ	
3. jazmajor ise		jazmajorsa	

Többesszám

1. jazmajor isek	jazmajorsak
2. jazmajor iseñiz	jazmajorsañiz
3. jazmajor iseler	jazmajorlarsa

Jegyzet: Természetes, hogy föltételes mód mult ideje is képezhető ily formán: gelijor isejdim vagy gelijorsajdım = ha jönnek, ha jöttem volna, sat.

99.

C) A második jelenidejű participiumból, melynek képzője „r“, „ar, er“, „ır, ur, ir, ür“, „z“ képezhető:

a) Jelentő mód, általános jelen idő.

Egyesszám

1. jazarım	irok	olurum	leszek, szoktam lenni.
2. jazarsıñ		olursuñ	
3. jazar		olur	

Többesszám

1. jazarız'	oluruz
2. jazarsıñiz	olursuñuz
3. jazarlar	olurlar

Egyesszám

1. gelirim	<i>jövök</i>	jazmam	(jazmaz <i>im helyett</i>)
2. gelirsiñ		jazmazsiñ	<i>nem irsz</i>
3. gelir		jazmaz	<i>nem ir</i>

Többesszám

1. geliriz		jazmajiz	(jazmaz <i>iz helyett</i>)
2. gelirsiñiz		jazmazsiñiz	<i>nem irtok</i>
3. gelirler		jazmazlar	<i>nem irnak.</i>

Egyesszám

1. görürüm	<i>látok</i>	görmem	(görmez <i>im helyett</i>)
2. görürsüñ		görmezsüñ	<i>nem látsz,</i>
3. görür		görmez	<i>nem lát</i>

Többesszám

1. görürüz		görmejiz	(görmez <i>iz helyett</i>)
2. görürsüñüz		görmezsüñiz	<i>nem láttok</i>
3. görürler		görmezler	<i>nem látnak.</i>

Egyesszám

1. göremem	(göremez <i>im helyett</i>)	<i>nem láthatok</i>
2. göremezsüñ		
3. göremez		

Többesszám

1. göremejiz	(göremez <i>iz helyett</i>)
2. göremezsüñiz	
3. göremezler	

Egyesszám

1. olamam	(olamaz <i>im helyett</i>)	<i>nem lehetek</i>
2. olamazsiñ		
3. olamaz		

Többesszám

1. olamajiz	(olamaz <i>iz helyett</i>)
2. olamazsiñiz	
3. olamazlar	

Ez a jelen általános, mert nem vonatkozik szorosán a beszélés idejére, hanem a cselekvést inkább mint tartósat, vagy ismétlődőt, vagy szokást fejezi ki: babam her gün gelir = apám eljön mindennap; mektebe giderim = iskolába járok. (gelijor = épen most jön, gidijorum = épen most megyek!)

b) Mult idő (határozott.)

Egyesszám

1. jazar idim	vagy jazardim	= irtam, (irtam volna)*)
2. jazar idiñ	jazardiñ	
3. jazar idi	jazardi	

Többszám

1. jazar idik	jazardik
2. jazar idiñiz	jazardiñiz
3. jazar idilar	jazarlardi

Egyesszám

1. olur udum	vagy olurdum	= lettem (lettem volna)*)
2. olur uduñ	olurduñ	
3. olur udu	olurdu	

Többszám

1. olur uduk	olurduk
2. olur uduñuz	olurduñuz
3. olur udular	olurlardi

Többszám

1. jazmaz idim	vagy jazmazdim	= nem irtam, (nem irtam volna) sat.

Egyesszám

1. gelemiz idim	vagy gelemizdim	= nem jöhettem.

c) Múlt idő (határozatlan).

Egyesszám

1. jazar imišim	vagy jazarmišim	irtam
2. jazar imišiñ	jazarmišñ	
3. jazar imiš	jazarmiš	

Többszám

1. jazar imišiz	jazarmišiz
2. jazar imišiñiz	jazarmišñiz
3. jazarlal imiš	jazarlarmiš

*) Feltételes mondat után a főmondatban.

Egyesszám

1. olur imişim	<i>vagy</i> olurmuşum <i>lettem</i>
2. olur imişsiñ	olurmuşsuñ
3. olur imiş	olurmuş

Többesszám

1. olur imişiz	olurmuşuz
2. olur imişsiñiz	olurmuşsuñuz
3. olurlar imiş	olurlarmış

Egyesszám

1. gelir imişim	<i>vagy</i> gelirmişim = <i>jöttem.</i>
1. görür imişim	<i>vagy</i> görürmüşüm = <i>láttam.</i>
1. jazmaz imişim	<i>vagy</i> jazmazmîşim = <i>nem irtam.</i>
1. gelemiz imişim	<i>vagy</i> gelemizmişim = <i>nem jöhettem.</i>

d) Feltételes mód, jelen idő.

Egyesszám

1. olur isem	<i>vagy</i> olursam <i>ha leszek, ha lennék</i>
2. olur iseñ	olursañ
3. olur ise	olursa

Többesszám

1. olur isek	olursak
2. olur iseñiz	olursañiz
3. olur iseler	olurlarsa

Egyesszám

1. jazar isem	<i>vagy</i> jazarsam <i>ha irok, ha irnék</i>

Egyesszám

1. gelmez isem	<i>vagy</i> gelmezsem <i>ha nem jövök, ha nem jönnék</i>
2. gelmez iseñ	gelmezseñ
3. gelmez ise	gelmezse

Többesszám

1. gelmez isek	gelmezsek
2. gelmez iseñiz	gelmezseñiz
3. gelmez iseler	gelmezlerse

Egyesszám

1. olmaz isem *vagy* olmazsam *ha nem leszek,*
ha nem lennék

Egyesszám

1. gelemez isem *vagy* gelemezsem = *ha nem jöhe-*
hetek.
1. jazamaz isem *vagy* jazamazsam = *ha nem írha-*
tok.

e) Feltételes mult idő.

Egyesszám

1. olur isejdim *vagy* olursajdim = *ha lennék, ha*
lettem volna
1. gelemez isejdim *vagy* gelemezsejdim = *ha nem*
jöhettek volna.

f) Határozói igenév.

olur iken *vagy* olurken = *lévén, jazar iken vagy*
jazarken = írván, jazmaz iken = nem írván.

Jegyzet: E participium összeköthető az „olmak”
= lenni, igének különböző alakjaival s így egy
egész körülírt ragozás keletkezik, melyet azonban
könnyű összeállítani. Például: severmek = szeretni,
sever = aki szeret, szerető, sever olmak = szeretni,
sever olujorum = megszeretek most, sever oldum =
megszerettem, szerettem, severmez olur = nem szeret
meg, nem szeret, severmez oldu = nem szeretett, sät.

Megjegyzendők az ily kifejezések is: gelir
gelmez = alig hogy megjön, már is . . . görür
görmez = alig hogy megpillantja, már is . . .

100 *D) Az első multidejű participiumból, melynek*
képzője „miş, muš, miš, müš” alkotható:

a) Jelentő mód, határozatlan mult.

Egyesszám

1. jazmişim	<i>irtam</i>	jazmamışim
2. jazmişin		jazmamışin
3. jazmiş (dir)		jazmamış (dir)

Többesszám

1. jazmişiz		jazmamışiz
2. jazmişiniz		jazmamışınız
3. jazmişlar (dir)		jazmamışlar (dir)

Egyesszám

1. olmušum	<i>lettem</i>	olamamišim	<i>nem lehettem</i>
2. olmušsuñ		olamamišsiñ	
3. olmuš (dir)		olamamiš (dir)	

Többszám

1. olmušuz		olamamišiz	
2. olmušsuñuz		olamamišsiñiz	
3. olmušlar (dir)		olamamišlar (dir)	

Egyesszám

1. gelmišim	<i>jöttem</i>	görmüšüm	<i>láttam</i>
2. gelmišsiñ		görmüšsiñ	
3. gelmiš (dir)		görmüš (dir)	

Egyesszám

1. gelmišiz		görmüšüz	
2. gelmišsiñiz		görmüšsiñüz	
3. gelmišler (dir)		görmüšler (dir)	

Egyesszám

1. söljejememišim	<i>nem mondhattam</i>

E multnak „határozatlan mult“ a neve, mert olyankor használjuk, midőn az elmondottat nem bizonyosnak, hanem csak valószínűnek tartjuk, mikor nem láttuk magunk, hanem csak úgy hallottuk, úgy gondoljuk, vagy úgy következtetjük; birisi gelmiš = (úgy látszik) jött valaki; mig birisi geldi = valaki jött (bizonyos!)

b) Régmult idő (határozott.)

Egyesszám

1. gelmiš idim	<i>vagy</i>	gelmišdim	<i>jöttem</i>	<i>vala</i>
2. gelmiš idiñ		gelmišdiñ		
3. gelmiš idi		gelmišdi		

Többszám

1. gelmiš idik		gelmišdik	
2. gelmiš idiñiz		gelmišdiñiz	
3. gelmiš idiler		gelmišlerdi	

Egyesszám

1. jazmiš idim	<i>vagy</i>	jazmišdim	<i>(ejtsd „jazmištım) = irtam</i>	<i>vala</i>	<i>sat.</i>

1. görmüş üdüm *vagy* görmüşdüm = *láttam vala.*
1. gelememiş idim *vagy* gelememişdim = *nem jöhettem vala.*
1. olmuş udum *vagy* olmuşdum = *lettem vala.*

c) Régmúlt idő (határozatlan)

Egyesszám

1. gelmiş imişim	<i>vagy</i> gelmişmişim	<i>jöttem volt</i>
2. gelmiş imişsiñ	gelmişmişsiñ	
3. gelmiş imiş	gelmişmiş	

Többesszám

1. gelmiş imişiz	gelmişmişiz
2. gelmiş imişsiñiz	gelmişmişsiñiz
3. gelmiş imişler	gelmişlermiş

Egyesszám

1. jazmiş imişim = jazmişmişim = *irtam volt*
1. görmüş imişim = görmüşmüşüm = *láttam volt.*
1. olmuş imişim = olmuşmuşum = *lettem volt.*

d) Feltételes mód, jelen idő

Egyesszám

1. gelmiş isem	<i>vagy</i> gelmişsem	<i>ha jöttem</i>
2. gelmiş iseñ	gelmişseñ	
3. gelmiş ise	gelmişse	

Többesszám

1. gelmiş isek	gelmişsek
2. gelmiş iseñiz	gelmişseñiz
3. gelmiş iseler	gelmişlerse

Egyesszám

1. jazmamiş isem = jazmamişsam = *ha nem irtam.*
1. görememiş isem = görememişsem = *ha nem láthattam.*

e) Feltételes múlt.

1. gelmiş isejdim = *ha jöttem volna.*
1. görememiş isejdim = *ha nem láttam volna.*

f) Participium.

jazmiş olan = *aki irt*; görmüş olan = *aki látott.*

g) Infinitivus.

görmüş olmak és görmüş olma = látás a multban

h) Határozói igenév.

gelmiş iken vagy gelmişken = jövén (a multban)

görmemiş iken = nem látván (a multban).

*Jegyzet. E participium is összetehető az „olmak“ ige különféle alakjaival, mely összetételek közül leg-
használatosabbak az ilyenek:*

α) jazmiş olurum vagy jazmiş olağayım = irandottam, tagadólag: jazmamış olurum vagy jazmiş olmam

β) jazmiş olsam = ha irtam volna.

γ) jazmiş olsajdım = ha irtam volna, tagadólag: jazmiş olmasa idim = ha nem irtam volna.

δ) jazmiş olmalı = kellett irnia.

ε) geçmiş ola = bár mulna el, adja isten, hogy elmult légyen, (geçmek = elmenni, elmúlni, „ola“ óhajtó mód = legyen, „olmalı“ = kell lennie, „olağayım“ = lenni fogok. Ezekről alább.)

E) A jövő idejű participiumból, melynek kép- 101
zője „ağak, ežek, jağak, ježek“ alkotható:

a) Jelentő mód, jövő idő.

Egyesszám

1. olağayım lenni fogok	olmajağayım nem fogok lenni
2. olağaksin	olmajağaksin
3. olağak (dir)	olmajağak (dir)

Többesszám

1. olağayız	olmajağayız
2. olağaksiniz	olmajağaksiniz
3. olağaklar (dir)	olmajağaklar

Egyesszám

1. olamajağayım = nem lehetek majd	edeğejim = tenni fogok
2. olamajağaksin	edeğeksin = tenni fogsz
3. olamajağak (dir)	edeğek (dir)

Többesszám

1. olamajağayız	edeğejiz
2. olamajağaksiniz	edeğeksiniz
3. olamajağaklar (dir)	edeğekler (dir)

Egyesszám

1. gelmeježejim = *nem* söllejemeježejim *nem*
fogok jönni *fogok mondhatni*

b) Feltételes jövő.

Egyesszám

1. olažak idim, olažayidim, olažakdim
2. olažak idiñ, olažayidiñ, olažakdiñ
3. olažak idi, olažayidi, olažakdi

Többesszám

1. olažak idik, olažayidik, olažakdik
  2. olažak idiñiz, olažayidiñiz, olažakdiñiz
  3. olažak idilar, olažayidilar, olažaklardi
- olažayidim, olažak idim *vagy* olažakdim = *lennék, lettem volna.*

Egyesszám

1. geležek idim, geležejidim, geležekdim
2. geležek idiñ, geležejidiñ, geležekdiñ
3. geležek idi, geležejidi, geležekdi

Többesszám

1. geležek idik, geležejidik, geležekdik
  2. geležek idiñiz, geležejidiñiz, geležekdiñiz
  3. geležek idiler, geležejidiler, geležeklerdi.
- geležek idim, geležejidim *vagy* geležekdim = *jöttem volna, jövendő valék.*

Jegyzet: A tagadó és lehetetlenségi formák épen így képezhetők.

c) Feltételes jövő.

Egyesszám

1. geležek isem, geležeksem *ha jönni fogok*
2. geležek iseñ, geležekseñ
3. geležek ise, geležekse

Többesszám

1. geležek isek, geležeksek
2. geležek iseñiz, geležekseñiz
3. geležek iseler, geležeklerse

Egyesszám

1. olažak isem *vagy* olažaksam = *ha lenni fogok*
 1. jazamajažak isem *vagy* jazamajažaksam = *ha nem fogok irhatni, ha majd nem tudok írni.*

Jegyzet. E participiumnak a „lenni“ ige határozatlan multjával való összetétele, mely szinte elég gyakori, ilyen értelmű:

jazažak imišim *vagy* jazažakmišim = *irandó voltam; „úgy volt, hogy írni fogok.“* ‘Ali bej dahī geležek imis’ = *úgy volt, hogy Ali bej is el fog jönni (dahī = is.)*

E participiumnak az „olmak“ igével való összekapcsolása szintén lehetséges. Az ily összetett vagy körülírt igeidők jelentésének különös árnyalata mindig kiviláglík a mondat értelméből. Leghasználatosabbak az ilyenek:

α) geležek olursam = *ha eltalálok jönni, azon esetben, ha eljövök, tagadólag: gelmeježek olursam.*

β) deježek oldum = *azt találtam mondani, csaknem azt mondtam, (demek = mondani.)*

γ) A szükségességet jelentő participiumból, **102**
 melynek képzője „malī, meli“ alkotható:

a) Jelen idő.

Egyesszám

1. jazmalijim	<i>irnom kell</i>
2. jazmalisiñ	<i>irnod kell</i>
3. jazmalī (dir)	<i>irnia kell</i>

Többesszám

1. jazmalijiz	<i>irnunk kell</i>
2. jazmalisiñiz	<i>irnotok kell</i>
3. jazmalilar (dir)	<i>irniok kell</i>

Egyesszám

1. olmalijim	<i>lennem kell</i>
2. olmalisiñ	<i>lenned kell</i>
3. olmalī (dir)	<i>lennie kell</i>

Többesszám

1. olmalijiz	<i>lennünk kell</i>
2. olmalisiñiz	<i>lennetek kell</i>
3. olmalilar (dir)	<i>lenniök kell</i>

Egyesszám

1. gelmemelijim	<i>nem kell jönnöm</i>
2. gelmemelisiñ	<i>nem kell jönnöd</i>
3. gelmemeli (dir)	<i>nem kell jönnie</i>

Többesszám

1. gelmemelijiz	<i>nem kell jönnünk</i>
2. gelmemelisiñiz	<i>nem kell jönnötök</i>
3. gelmemeliler (dir)	<i>nem kell jönniök</i>

Jegyzet: „jazmalī“ jelentheti általánosan „irni kell.“

b) Mult idő (határozott.)

Egyesszám

1. gelmeli idim = <i>kell vala jönnöm; úgy illenék, hogy jöjjek sat.</i>
1. jazmamalī idim = <i>nem kell vala irnom; úgy járná, hogy ne írjak, sat.</i>

c) Mult idő (határozatlan.)

Egyesszám

1. gelmeli imišim = <i>jönnöm kellett volna; úgy volt, hogy jövök sat.</i>
1. jazmamalī imišim = <i>nem kellett volna irnom; úgy volt, hogy nem írok, sat.</i>

103 G) Az „a, e“ vagy „ja, je“ képzős participiumból képezzük az óhajtó módot:

a) Jelen idő

Egyesszám

1. olajim	<i>legyek; hadd legyek</i>
2. olasiñ	
3. ola	

Többesszám

1. olalim („olajiz“ helyett)
2. olasiñiz
3. olalar

Egyesszám

1. olmajajim	<i>ne legyek</i>
2. olmajasiñ	<i>ne légy</i>
3. olmaja	<i>ne legyen</i>

Többszám

1. olmajalim	ne legyünk
2. olmajasiñiz	ne legyetek
3. olmajalar	ne legyenek

Egyesszám

1. gelejim	jöjjek, hadd jöjjek
2. gelesiñ	jöjj
3. gele	jöjjön

Többszám

1. gelelim („gelejiz“ helyett)	jöjjünk
2. gelesiñiz	jöjjetek
3. geleler	jöjjenek

Egyesszám

1. gelmejejim	ne jöjjek
2. gelmejesiñ	ne jöjj
3. gelmeje	ne jöjjön

Többszám

1. gelmejelim	ne jöjjünk
2. gelmejesiñiz	ne jöjjetek
3. gelmejeler	ne jöjjenek

b) Mult idő.

Egyesszám

1. ola idim	vagy olajdim	bár lennék
2. ola idiñ	olajdiñ	
3. ola idi	olajdi	

Többszám

1. ola idik	olajdik
2. ola idiñiz	olajdiñiz
3. ola idilar	olajdilar

Egyesszám

1. olmaja idim vagy olmajajdim = bár ne lennék
bár ne lettem volna.
1. gelmeje idim vagy gelmejejdım = bár ne jönnék,
bár ne jöttem volna.

Jegyzet. a) Ezen igemód, a mellett, hogy az óhajtás kifejezésére szolgál, feltételes, vagy felszólító értelmű is lehet: ver icejim = addsz, hadd igyam! gelelim = jöjjünk, gidelim = menjünk, edelim =

tegyünk, etmejelim = ne tegyünk, aylamajalim = ne sirjunk!

β) Hogy az óhajtást még jobban kifejezzük, ezen igemód előtt használhatjuk a „kjâški“ vagy „keške“ = „bárcsak, vajha“ értelmű perzsa szót is: keške dünjâja gelmeje idim = bárcsak a világra ne jöttem volna. (dünjâ = a világ).

6. §. Gyakorító, ható és egyéb leszár- maztatott igealakok.

104 a) Az »a, e, ja, je« képzős participiumban levő igék a »gelmek« igével összekötve gyakorító értelmet nyernek: jazmak = írni, jaza gelmek = irdogálni, írni szokni; szenvedőleg: jazila gelmek, jazila gelen = amit írni szokás, verilmek = „gegeben werden“ (vermek = adni), verile gelen parajî = a pénzt, amit adni szokás.

b) Ugyancsak az »a, e, ja, je« képzős participiumban levő igék a „bilmek“ igével összekötve „ható“ értelmet nyernek: jaza bilmek = írni tudni, írhatni, okuja bilmek = olvasni tudni, olvashatni, okuja bilirsiñ = olvasni tudod, olvashatod, sőjlemek = mondani, sőjleje biležejim = meg fogom tudni mondani.

Megjegyzendő, hogy „okuja bilmemek“ nem használatos, mert ezt így fejezik ki: okujamamak, ép úgy gelemem és nem „gele bilmem.“

c) A „jazmak“ = írni ige e participiummal összekötve ilyen értelmet ad: düšmek = elesni, düše jazdîm = majdnem elestem, düše jazdîñ = majdnem elestél, düše jazmîšiz = majdnem elestünk, sat.

d) Az »î, u, i, ü, jî, ju, jî, jü« képzős infinitivusban levő ige a „vermek“ igével összekötve a cselekvésnek gyors véghezvitelét is kifejezi: jazmak = írni, jazivermek = gyorsan megírni, jaziver = ird iziben! aramak = keresni, arajiver = keresd meg hamar, salmak = eleresztteni, salivermek = elbocsájtani, eleresztteni, salivermediler = nem eresztettek el.

e) A hangot kifejező igék előtt gyakran áll a törökben egy-egy megfelelő hangutánzó ikerszó: çaylamak = csergedezni, çayil çayil çaylamak =

csergedezni, inlemek = nyögni, inil inil inlemek = nyögdécselni, titremek = remegni. tiril tiril titremek = reszketni, remegni, vaczogni.

7. §. A kérdőszócska helye az igén, az összetett igealakok hangsúlya.

a) A „mī, mu, mi, mü» kérdőszócska elmarad-105 hatatlan minden török mondatban, melyben valami más kérdőnévmás. vagy kérdőhatározó nincsen. Például: bu mektûbu kimden aldîñiz? = kitől kapta ön e levelet? E mondatba a kérdőszócska felesleges, mert úgyis ott van a „kimden» = kitől? kérdőnévmás, de: bu mektûbu size okujajim-mi? = elolvassam önnek ezt a levelet? E mondatban már szükséges a „mī», mert nincs benne egyéb kérdőszó.

E kérdőszó hangsúlytalan mindig és azon szó után áll, melyen a mondat hangsúlya van.

Egyszerű igealakoknál legvégül áll: gelsin-mi? = eljőjjön-e? geldiler-mi? = eljöttek-e? Hasonlóan az óhajtó módban levő igénél is: okujajim-mi? = elolvassam?

Különben minden igealakban, mely a „lenni» igének valamely alakjával van összetéve, a participium (vagy infinitivus) és a segítőige közé kerül:

Egyesszám

1. jazarim	irok	jazar-mi-jim	irok-e?
2. jazarin	irsz	jazar-mi-sin	irsz-e?
3. jazar	ir	jazar-mi	ir-e?

Többesszám

1. jazariz	irunk	jazar-mi-jiz	irunk-e?
2. jazarsiniz	irtok	jazar-mi-siniz	irtok?
3. jazarlar	irnak	jazarlar-mi	irnak-e?

Egyesszám

1. bilmem	nem tudom	bilmez-mi-jim	= nem tudom-e?
2. bilmezsin		bilmez-mi-sin	
3. bilmez		bilmez-mi	

Többesszám

1. bilmejiz	bilmez-mi-jiz
2. bilmezsiñiz	bilmez-mi-siñiz
3. bilmezler	bilmezler-mi

Egyesszám

1. jazijorum <i>irok</i>	jazijor-mu-jum	= <i>irok e?</i>
2. jazijorsuñ	jazijor-mu-suñ	
3. jazijor	jazijor-mu	

Többesszám

1. jazijoruz	jazijor-mu-juz
2. jazijorsuñuz	jazijor-mu-suñuz
3. jazijorlar	jazijorlar-mi

Egyesszám

1. görmüşüm	<i>láttam</i>	görmüş-mü-jüm	<i>láttam-e?</i>
2. görmüşsüñ		görmüş-mü-süñ	
3. görmüş (dür)		görmüş-mü (dür)	

Többesszám

1. görmüşüz	görmüş-mü-jüz
2. görmüşsüñüz	görmüş-mü-süñüz
3. görmüşler (dir)	görmüşler-mi (dir)

Egyesszám

1. gelezejim <i>jönni fogok</i>	gelejek-mi-jim	<i>fogok-e jönni?</i>
2. gelejeksiñ	gelejek-mi-siñ	
3. gelejek (dir)	gelejek-mi (dir)	

Többesszám

1. gelezejiz	gelejek-mi-jiz
2. gelejeksiñiz	gelejek-mi-siñiz
3. gelejekler (dir)	gelejekler-mi

E példák után könnyen képezhető bármely ige-időnek kérdő alakja.

b) *Mint már említve volt a „lenni“ ige egyes alakjai hangsúlytalanok az összetett igeformákban. Tehát (a hangsúly helyét egy „‘“-vel jelöljük) így kell hangsúlyoznunk = jazijorum, jazijorsuñ, jazijoruz, jazijorsuñuz, jazijorlar vagy bilmém, bilméziñ, bilméz, bilméjiz, bilméziñiz, bilmezler sat.*

A hangsúly helyes alkalmazásától nem egyszer a helyes értelem is függ: bénim = „én vagyok“,

mig benim = „*az én*“ (ben-nek genitivusa) sultân im = „*szultán vagyok*“ sultânîm = „*szultánom*“; jazažayîm = *amit irni fogok*; jazažâyîm = *irni fogok*. Például: jazažayîm mektûb = *a levél, melyet irni fogok*; mig: bir mektûb jazažâyîm = *egy levelet fogok irni*.

Negyedik fejezet.

Szóösszetétel.

Ha a török két főnevet tesz össze, hogy azáltal új fogalmat jelöljön, akkor a két szót rendszeren „határozatlan“ birtokviszonyba teszi: ešek = számár, arî = méh, ešek arîši = darázs; ipek = selyem, böžek = bogár, ipek böžeji = selyembogár; arpa = árpa, su = víz, lé; arpa suju (arpa su is!) = sör, sat.

Az összetett melléknevek képzése hasonlít a magyarhoz: kara = fekete, kaš = szemöldök, kara kašli = fekete szemü.

Gyakoriak a törökben az ikerszavak, melyeket gyakran úgy képeznek, hogy a szót ismétlik kezdő mássalhangzójának m-re (olykor p-re) való változtatásával: jirtik = tépett, jirtik mirtik = tépett nyütt, eski = régi, eski püskü = ütött, kopott, ódon, néha két külön szó képez ikerszót: ufak tefek = apró cseprő (ufak = kicsiny, tefek magában nem használatos.)

Az „m“-es ikerszóképzés főneveknél és igéknél is járja a nép nyelvén: ben Râsim bej mâsim bej demejorum = nem mondom én, hogy Râsim bej, vagy kicsoda. (Râsim mâsim ikerszóképzés) „söjle, bakalim, ne japtiñiz!“ Mondjad, hadd lássuk, mit csináltatok! — „konuštuk monuštuk šundan bundan bahs ettik“ = beszélgettünk, csevegtünk, erről is arról is szólottunk. (konušmak beszélgetni, „monušmak“ ikerszava; bahs etmek = szólni valamiről, beszélni valamiről, bahs = szó, beszéd).

Ismeretes a melléknevek ismétlése és kezdő szótagjuk megkettőzése a tulajdonság magas fokának kifejezésére: kara = fekete, kara kara = nagyon fekete, kap kara = egészen fekete, kirmizî = piros, kip kirmizî = egészen piros; çabuk = gyorsan,

čarčabuk = *nagyon gyorsan*, mavī = *kék*, mas mavī; bejaz = *fehér*. bem bejaz.

Ilyenforma a főneveknél čoluk čožuk (čožuk = *gyermek*. „čoluk“ csak toldalék eléje); sop soj = *ivadék*, az egész ivadék (soj = *nemzedék*, faj; „sop“ magában érthetetlen).

Szóképzés.

111

A) Névszóképzők.

a) »žī, žu, ži, žu«: kitábžī = *könyvkereskedő* (kitáb = *könyv*), čizmežī = *csizmadia* (čizme = *csizma*), jolžu = *utas* (jol = *ut*), gülüžü = *nevető*, (gülmek = *nevetni*), gemižī = *hajós* (gemi = *hajó*).

b) »līk, luk, lik, lük«: güzellik = *szépség* (güzel = *szép*) joryunluk = *fáradtság* (joryun = *fáradt*), čizmežilik = *csizmadia mesterség*, gemižilik = *hajós mesterség*, elmalik = *almáskert* (elma = *alma*), jaγmurluk = *esőköpanyeg* (jaγmur = *eső*), ormanlik = *erdős vidék*, (orman = *erdő*), ajlik = *havi bér* (aj = *hónap*), gözlük = *szemüveg* (göz = *szem*), göüslük = *íngmell* (göüs = *mell*), kolluk = *kézelő* (kol = *kar*).

iki senelik = *két évnyi*, két évig tartó (sene = *év*); gelinlik oda = *menyasszonyi szoba* (gelin = *menyasszony*).

c) »γī, γu, gi, gü, kī, ku, ki, kü«: čalyī = *zene* (čalmak = *játszani*; valamely hangszeren), süzgü = *szita* (süzmek = *szűrni*) sevgi = *szeretet* (sevmek = *szeretni*); askī = *nadrágtartó* (asmak = *akasztani*).

d) »ž«: sevinž = *öröm* (sevinmek = *örvendeni*), kazaž = *szerzemény* (kazanmak = *szerezni*), korkuž = *borzadalmas, rémületes* (korkmak = *félni*).

e) »ī, u, i, ü«: korku = *félelem* (korkmak = *félni*), ivi = *sietés, sietség* (ivmek = *sietni*).

f) »īm, um, im, ūm«: ičim = *korty* (ičmek = *inni*), bičim = *szabás* (bičmek = *szabni*), bükūm = *fonás* (bükmek = *fonni*).

g) »īl, tu, ti, tü«: čayiltī = *csergedezés* (a „čayil“ hangutánzó szóból); iñilti = *nyögés* (az „iñil“ hangutánzó szóból); döküntü = *szóradék* (dökünmek = *szóródni*).

h) »žik, žik, žuk, žük« *kicsinyítő képző, mely előtt a végső „k“ kiesik: köpek = kutya, köpežik = kutyas. kalpak = kalpag, kalpažik = kalpagocska; ninežik = anyácska (nine = anya), Előfordul e képző: »žayiz, žejiz« alakban is: kizžayiz = leányka (kiz = leány).*

Határozókhöz is járulhat: buražikta = itt, šimdižik = épen most.

i) »ik, uk, ik, ük«: *kirik = törött, törött hely, töredék (kirmak = törni); bozuk = romlott, bomlott (bozmak = megrontani). sökük = feslett, feslés (sökme = felfejteni, megereszteni); kesik = csonka, (kesmek = vágni, metszeni).*

h) »in, yn, gin, gün, kin, kun, kin, kün«: *dalyin = elmélyedt, elgondolkozó (dalmak = elmerülni, eltünödni); bozyun = romlott, bomlott (bozmak = rontani); keskin = éles (kesmek = vágni, metszeni).*

j) »li, lu, li, lü«: *'akilli = eszes, okos ('akil = ész), jaymurlu = esős (jaymur = eső); baydadli = bagdádi (Baydad város); nereli = hová való? (nere = mely hely).*

k) »süz, suz, siz, süz«: *'akilsüz = esztelen ('akil = ész), susuz = szomszós (su = viz); dejersiz = értéktelen (dejer = érték), jüzsüz = arcátlan (jüz = arc).*

l) »ki«: *bugünki = mai (bugün = ma); šimdiki = mostani (šimdi = most); gökteki = az égen lévő, égi (gök = az ég); benimki = az enyém (ben = én).*

B) Igeképzők.

112

A legfontosabb igeképzőket már az igéről szóló fejezetben tárgyaltuk. Az ott felemlítetteken kívül még gyakoriak:

a) »la, le« *hâzirlamak = elkészíteni (hâzir = kész); temizlemek = tisztogatni (temiz = tiszta); ejerlemek = nyergelni (ejer = nyereg); baylamak = kötni (bay = kötő). E képzőnek magáraható alakja: »lan, len«: ješillenmek = zöldelni (ješil = zöld).*

b) »laš, leš«: *mektublašmak = levelezni (mektüb = levél); jerlešmek = letelepülni (jer = hely); ejilešmek = javúlni, gyógyúlni (eji = jó).*

c) »l« vagy »al, el«: *alçalmak = alászállani*

(alčak = *alacsony*); jükselmek = *emelkedni* (jüksék = *magas*); čoyalmak = *gyarapodni* (čok = *sok*).

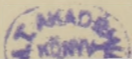
d) »si, si«: jüksimek = *nehezelleni, tehernek venni* (jük = *teher*) sat.

Jegyzet. A fel nem említett képzők már ritkábbak s a szótárak sem tételezik fel ismeretüket.

Ötödik fejezet.

(Arab és perzsa elemek a törökben.)

- 113 A török nyelvnek úgynevezett „arab és perzsa elemei“ jobbadán a szótárakba tartoznak, mert leginkább kölcsönvett szavakból állanak, melyekkel a török rendszeren a maga módja szerint bánik el; mindazonáltal egyikét szóban ezekről is meg kell emlékeznünk.
- 114 Mindenek előtt tudnunk kell, hogy a törökbe az arab elemek eredetileg perzsa révén kerültek s így világos, hogy kétféle változásnak is voltak kitéve a kiejtés tekintetében. Számos szó igyekezett alkalmazkodni a török hangrendszerhez, de a kölcsön szók tulnyomó része azért makacsul viseli idegen származásának bélyegét. Azok a lényegesebb hangbeli változások, melyekkel e téren találkozunk a következők:
- a) Kevésbé keményen ejtett mássalhangzók mellett az arab „a“-ból rendszeren „e“, az „u“-ból rendszeren „ü“ lett, míg az arab „i“-ből annál gyakrabban lett „i“ a török hangrend kedvéért: ekrem (arab: akram), hüküm (arab: hukm), hâzir (arab: hâzir).
- b) Két mássalhangzón végződő szavak utolsó két mássalhangzója közé a kiejtés könnyítése céljából egy könnyű magánhangzó lép: hüküm (arab: hukm, 'akil = (arab: 'akl), emir (arab: emr).
- 115 Az arab nyelvben határozott névelő »el vagy al« melynek „l“-je a kiejtésben a következő szó kezdő mássalhangzójához hasonul, ha az „l, n, r, s, š, t vagy d“: el žebel = *a hegy*, el šems = *a nap* (ejtsd: eš šems.)
- 116 Az arab három számot „egyes“, „kettes“ és „többes“ számot különböztet meg. A törökben mind-egyikre van példa: mu'allim = *tanító*, mu'allimejn két = *tanító*, mu'allimîn = *a tanítók*.

A kettősszám képzője »ejn« (ebevejn = a szü- 117
tők); a többesszám vagy képzővel, vagy képző nélkül
alakul: mu'allim = tanító, mu'allimîn tanítók,
'âdet = szokás, 'âdât = szokások, tafsîl = részlet,
tafsîlât = részletek, kelime = szó, kelimât = szavak.

A többesszám képzője tehát »în« vagy »ât«; az 118
első himnemű, a második nőnemű szók többesét
képezi.

A képző nélküli többesszám alkotásának módjai 119
nagyon sokfélék: harf = betű, hûrûf vagy hurûfât
= betük, źebel = hegy, źibâl = hegyek, kalb =
szív, kulûb = szívek, tâźir = kereskedő, tüźźâr =
kereskedők, emîr = fejedelem, ümerâ = fejedelmek,
fakîr = szegény, fukarâ = szegények, insân =
ember, nâs = emberek, sîrr = titok, esrâr = tit-
kok, sat.

Megesik azonban, hogy a török az arab töb- 120
beshez néha még a török képzőt is hozzáteszi: hurû-
fâtlar = betük, vagy az arab többest egyesszámnak
veszi: tüźźâr = kereskedő.

A szótárakban az arab szavak többese is fel- 121
található, azért nem szükséges rájuk bővebben ki-
terjeszkedni. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy
miután az arab nyelvtanilag megkülönböztet him-
és nőnemet, a melléknevek nemben egyezni szoktak
a főnevükkel. A jelentésük szerint már nőnemű
szavakon kívül nőneműek az arabban az »ât« kép-
zős és a képző nélkül alkotott többesszámok.

A melléknevek a nőnemet a himnemből képezik 122
rendesen »a, e« végzettel: kjâmil = teljes, nőneme:
kjâmîle, vâkî = megtörténő, jelen, nőneme: vâkî'a.

Elég gyakran előfordulnak az arab »â vagy 123
an, en« végű határozók: dâimâ = mindig (dâim =
tartós, folytonos); hakîkaten = igazán (hakîkat =
igazság.)

Az arab praepositiók közül leggyakoribbak 124
még bi = által, -ban, -ben; fî = -ban, -ben:
bilâ = nélkül; ilâ = -ra, -re.

Néha előfordul az arab infinitivus oly haszná- 125
latban, mint a török infinitivus: isbât = bizonyí-
tani, bizonyítás = isbât etmek = bizonyítani.
Dat: isbâta = isbât etmeje = bebizonyításra.

A perzsa elemekre vonatkozólag felemlitendő, 126
hogy néha előfordul a perzsa »ân« többesképző is

arab, vagy perzsa főneveken: 'ášik = szerelmes, 'ášikân = szerelmesek.

- 127 Legnagyobb használatnak örvend azonban az „izáfet“-nek nevezett szókötés, mely abban áll, hogy a perzsa a birtokost a birtokossal, a jelzettet a jelzővel egy „i“ által kapcsolja össze (mely a törökben gyakran hangzik „i“-nak, vagy „ü“-nek is): dîn = vallás, Muhammed = a próféta; dîn-i-Muhammed = Muhammed vallása; te'essüf = sajnálat, izhâr = kifejezés; izhâr-i-te'essüf = a sajnálat kifejezése; kemâl = teljesség; hurrijet = szabadság; kemâl-i-kurrijet = a szabadság teljessége, teljes szabadság; me'zûnijet = felhatalmazottság; kjâmil, nőnemben kjâmile = teljes; me'zûnijet-i-kjâmile = teljes felhatalmazottság („kjâmile“, mert „me'zûnijet“ nőnemű szó): memâlik = birodalom, országok; 'osmâni, nőnemben 'osmânijje = oszmán; memâlik-i-'osmânijje = az oszmán birodalom; („osmânijje“ nőnemű, mert „memâlik“, mint a „memleket“ = „ország“ szónak képztlen többese, nőnemű).
- 128 Izáfettel csak arab és perzsa szavakat szabad egymással összekapcsolni.
- 129 Az izáfettel összekötött szócsoporttal a török úgy bánik el, mint egy egyszerű török szóval: dîn-i-Muhammed = Muhammed vallása; dîn-i-Muhammedde = Muhammedvallásában; memâlik-i-'osmânijje = az oszmán birodalom, memâlik-i-'osmânijjei = az oszmán birodalmat.
- 130 A használatosabb perzsa praepositiók ezek; bî = nélkül, be = -ön, -en, -on, -ban, -ben; der = -ban, -ben, ber = -on, -en, -ön és nâ mint fosztóképző: vefâ = hűség, bivefâ = hűség nélkül, hütelen; žâ = hely, bežâ = helyben, helyes; nâbežâ = helytelen, helyén nem levő; hâl = állapot, jelen; derhâl = rögtön; taraf = oldal, bertaraf = félre.
- 131 Különösen gazdag a perzsa különböző összetett melléknevekben, melyek a törökben leginkább a költői nyelvben fordulnak elő. A legtöbb fellelhető a szótárakban, alapos megértésükhöz pedig a perzsa nyelvtan bővebb ismerete elengedhetetlen.

Hatodik fejezet.

(Néhány tétel a mondattanból.)

Az állitmány az alanynyal számban egyezik: 132
 it ürer, kervân geçer = a kutya ugat, a karavân halad, ajakta duran köülü diz çöken şeriften jüksek dir = a talpon álló paraszt magasabb a térdet hajtó nemesnél, iki re'is bir gemi batırirlar = két kapitány elsúlyeszt egy hajót, çiftçiler pek zengin dirler = a földművesek nagyon gazdagok. Azonban, mint az utobbi példából is kitünik az állitmányi melléknév rendszeren egyesszámban van, sőt az igéről is elmaradhat a többesszám ragja: onlar 'akıl dir = ők okosak. Az állitmány kiegészítő főnév rendszeren egyezik az alanynyal: bu çöçuklar bizim mekteb-arkadaşlarımız dir — ezek a gyermekek a mi iskolatársaink.

A jelző rendszeren változatlan: çalişkan çöçuk = 133
 szorgalmas gyermek, çalişkan çöçuklar = szorgalmas gyermekek

Jegyzet: arab melléknevek a jelzett főnévvel sokszor azon esetben is egyeznek nem szerint, mikor törökösen a főnév előtt állanak: merhûme vâlidem = boldogult anyám.

Számnév után a főnév rendszeren egyesszámban 134
 áll, bár, különösen ha jelzője van, többesragot is vehet fel: iki çöçuk — két gyermek, iki hajlaz çöçuklar = két bitang gyerek.

Az alaktannak 66. pontjához a műveltető igék 135
 vonzására vonatkozólag megjegyzendők e példák: bendeñizi (acc) çök bekletmejiñiz = ne várakoztasson meg nagyon! bunu kime (dat.) japtıraşaksıñ = kivel fogod ezt megcsináltatni? bu çöçuya (dat.) şarab içirmejiñiz = ne itasson bort ezzel a gyermekkel.

A török nyelv nem szereti a mellékmondatos 136
 szerkezeteket, a helyett inkább participiumok segítségével rövidíti azt a propositiót, mely az európai nyelvekben mellékmondatként külön alanynyal és állitmánynyal mondatviszonyító szók segítségével kerül függő viszonyba a főmondat valamely részéhez. A törökben az összevont propositió állitmányából képezett participium mint egyszerű mondatrész

kerül ragos vagy névutós formában a főmondat igéjéhez egyenes függésbe.

- 137 Példák: *Alanyi és állitmányi mellékmondatok*: inkjâr eden kjâfir olur = *aki tagadja, az gyaur, akê veren dūdük csalar = aki fizet, az járja (nem szó szerint!) beni çasta eden sen siñ = te vagy az, aki engem beteggé tesz.*

Tárgyi mellékmondatok: ne vakît geleže-jîni baña çaber ver = *tudasd velem, hogy mikor fogsz jönni. Seniñ bukadar erken vâsil olaçayîñ kim me'mûl ederdi = ki remélte, hogy te ily hamar megérkezel? çasta olduyumu kimden isittiñ = kitől hallottad, hogy én beteg vagyok?*

A határozói mellékmondatoknak rövid törökös szerkesztése felől az alaktan megfelelő fejezeteiben történt említés.

A jelzői mellékmondatok külön mondatként is állhatnak az alaktan 31. pontja szerint: kadîñ kîsmîññ jediji bir jem vardîr ki oña akê derler = *van egyfajta eledel, melyet az asszonyok esznek, s azt pénznek nevezik. ölüm bir kara deve dir ki her kapuda öker = a halál fekete teve, mely minden kapuban letérdel.*

A jelzői mellékmondatok rövidítésében igen nagy szerepe van a »dik, duk, dik, dük« képzős mult idejű és az »ajak, eçek, jaçak, jeçek« képzős jövő idejű participiumoknak. Erre vonatkozólag lásd a 87. f. alatt a 48. és 50. lapon felhozott példákat, valamint 87. g. alatt idézetteket.

- 138 Az alany határozatlanlanságát a török vagy passivummal vagy többesszámú harmadik személylyel fejezi ki: bu kapudan girilmez = *ezen az ajtón nem lehet bemenni, buña türkcê çatal derler = ezt törökül çatal-nak (villának) mondják. A »malî, melî« képzős szükségességi participium mellé is gyakran határozatlan alany értendő: ne japmalî? = mit tévő legyen az ember, çalişmalî öjrenmeli = iparkodni, tanulni kell (az embernek.)*

- 139 A szórendre vonatkozólag megjegyzendő, hogy a törökben az alany a maga bővítményeivel rendszeren megelőzi az állitmányt és annak bővítményeit. A mondat bővítményeire vonatkozólag pedig feltétlenül áll a szabály, hogy a jelző a jelzettet, a tárgy és határozó az igét megelőzi, úgy hogy többszörösen összetett mondatokban (hol a

mellékmondatok *participialis* szerkezettel mint egyszerű mondatrészek függenek a főmondat valamely tagjától) a főmondat igéje legvégül áll, míg alanya a mondat legelején: oylan anasīna gelip, fīlan jerde bir kīz gōrdūm, git aña bak, bejenirseñ baña al, dedi = a fiú anyjához jövén szólt (dedi): bizonyos helyen egy leányt láttam, eredj, nézd meg s ha megkedveled kérd meg számomra.

Inversio csak ritkán és különös esetekben 140 szokott előfordulni; bašladī űzerimize dolu gibi kuršun jaymaya = kezdett ránk hullani a golyó, mint a jégeső. sen idiñ süsü bu toprayñ = te voltál disze e földnek.

Az *indirect* idézést a török nem szereti, azért 141 másnak szavait rendszeren *direct* közlés szerint mondja el, legtöbb esetben »deje« szóval zárva az idézetet: oylan »sen de šojle et bōjle et« deje kīza öjredir = a legény tanítja a leányt mondván (-deje) »te pedig tégy így, tégy úgy.«

Szavak: it = eb, űrmek = ugatni, gečmek = áthaladni, ajak = láb, durmak = állani, köülü = paraszt, diz = térd, čokmek = leszállani. leeresz-kedni, šerif = nemes, jüksek = magas, re'is = kapitány, gemi = hajó, batīrmak = elsúlyeszteni, čiftci = földmives, zengin = gazdag, 'ākil = eszes, okos, mekteb-arkadaš = iskolatárs, merhūm (nő-nem: -e) boldogult, vālide (nőn.) = anya, inkjār et-mek = tagadni, kjāfir = hálátlan Allah iránt, gyaur. akče = pénz, dūdük = sip, čalmak = hang-szeren játszani, ħasta = beteg, bekletmek = vára-koztatni, japtīrmak = csináltatni, ičirmek = itatni, ħaber vermek = tudatni, erken = korán, vāšil olmak = megérkezni, me'mūl etmek = remélni, kadīn kīsmī = az asszony nép, jemek = enni, jem = étel, oylan = ifjú, legény, jer = hely, bak-mak = nézni, bejenmek = megkedvelni, bašlamak = kezdeni, dolu = jégeső, kuršun = golyó, jaymak = esni, hullani, süs = disz, toprak = föld, öjret-mek = tanítani.

Függelék.

Bevezetés a török írásba.

A törökök a jobbról balfelé haladó arab írást használják nyelvük írására.

Ezen írásnak jellemző sajátága az, hogy a magánhangzók jelzését elhanyagolja.

A török nyelvre alkalmazott arab írásban leginkább a töszónak magánhangzóját igyekeznek lehető világosan jelölni, míg a ragok és képzők magánhangzói vagy egyáltalában nem, vagy csak felületesen jelöltetnek; ami azonban kevés nehézséget okoz, mert a hangrend szigorú törvényei mindig biztosan tájékoztatják az embert a ragnak vagy képzőnek magánhangzója felől.

Az alábbi táblázat az arab betűjeleket szokásos alphabeticus rendjükben mutatja, s mint látható a legtöbb betűnek négy különféle formája van, a szerint amint magában áll, vagy összekapcsolva megelőző, vagy következő, vagy előző és következő szomszéd betűvel.

Az I. rovatban a betűnek retürendi neve, a II.-ban a betűk nyomtatott, III.-ban szokásos írott formái találhatók. A IV. rovat a betűk hangértékét mutatja átírásunk szerint, míg az V. rovat a betűknek számértékét tünteti fel.

A II. és III. főrovatban 1. a betűnek magában álló, 2. a betűnek a megelőzőhöz kapcsolt, 3. a betűnek a megelőzővel és következővel, 4. a következővel kapcsolt formáját tünteti fel.

A ç -tel jelzett betűk a rájuk következővel sohasem kapcsolhatók.

Az α -val jelzett betűk csak arab, a π -vel jelzettek csak perzsa szavakban fordulnak elő.

	I	II				III				IV	V
		1	2	3	4	1	2	3	4		
α	'ain	ع	ع	ء	ء	ع	ع	ء	ء	'	70
	yain	غ	غ	غ	غ	غ	غ	غ	غ	γ	1000
	fê	ف	ف	ف	ف	ف	ف	ف	ف	f	80
	kâf	ق	ق	ق	ق	ق	ق	ق	ق, ق	k	100
	kef	ك	ك	ك	ك	ك	ك	ك	ك, ك	k, g, j, ñ	20
	lâm	ل	ل	ل	ل	ل	ل	ل	ل	l	30
	mîm	م	م	م	م	م	م	م	م	m	40
	nûn	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن	ن, ن	n (ñ)	50
†	vâv	و	و			و	و	و		v	6
	hê	ه	ه	ه	ه	ه	ه	ه	ه	h	5
	jê	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	ي	j	10

Megjegyzések.

Mint a IV. rovatból kitűnik a török kiejtés szerint sê, sîn és sâd s-nek (magyar sz) hangzanak, míg zâl, zê, zâd, zî, z-nek ejtendők.

Mélyhangú szavakban a »h« hangot rendszeren »hâ«-val magashangú szavakban »hê«-vel írjuk. Ugyanígy szokás mélyhangú szavakban az »s« hangot nem sîn-nel hanem sâd-dal, a »k« hangot kâf-fal és nem kef-fel, a »t« nem tê-vel, hanem tî-vel írni.

Rendszeren csak mélyhangú szavakban fordul elő çî, zâd, zî, 'ain és yain.

Az »elif« az arab nyelvben mint mássalhangzó is szerepel, a törökben mint ilyen nem hangzik.

A felsoroltakon kívül elég gyakoriak nyomtatványokban:

ك, ك, ك, ك az ñ-nek jelölésére

ك, ك a g-nek és j-nek jelzésére,

ح, ح a »hê«-nek szóvégi írása, ha arab szavak végén a, e illetőleg at, et ejtésü.

ل, ل lâm-nak és elif-nek cursiv kapcsolata.

A magánhangzók jelzése.

Az arab írásban a rövid magánhangzókat vagy egyáltalában nem, vagy a betű felé vagy alá tett vonalkákkal szokás jelezni: pl.:

ب, ب, ب = ba, bi, bu; míg a hosszú â-t elif-fel, a hosszú û-t vâv-val, s a hosszú î-t jê-vel szokás helyettesíteni, sőt arab szavak végén ع is állhat hosszú â helyett ع

= ma'nâ, értelem, jelentés.

A török nyelv magánhangzók dolgában gazdagabb, mint az arab s így a török írásban elif, vâv és jê mellé még a hê-t is fel kellett használni magánhangzók jelzésére, bár még így is elég ingadozás és bizonytalanság maradt fenn:

	arab vagy persza	török szó elején
ا	= a, i, u	e, a (ritkán: i, u, î)
آ	= â	a
او	= û, ou, ev	o, ö, u, ü
اي	= i	i, î (ritkán: e)

	arab vagy perzsa	törökszó	belsejében
ا, ا	= â	a.	e
و, و	= û, ou, ev	o, ö, u, ü	
ا, ا	= a, e	a, e	
ي, ي	= î	ï, i (ritkán e!)	
	arab v. perzsa	török szó	végén v. ragban
و	= û, ou, ev	o, ö, u, u (ï, i)	
ي	= î (néha â!)	ï, i (u, ü)	
ا, ا	= a, e	a, e	
ا, ا	= â	a, (e)	

Két mássalhangzó között az »e« hang rendszeren jelöletlen marad.

Megjegyzendő: a) Arab szavak végén ا, ا = -an, -en.

β) Természetes, hogy a felsorolt betűk magánhangzói értékük mellett mássalhangzói értékben is használatosak. A mássalhangzói elif jelzésére szolgálnak arab szavakban ا, ا, ا, ا = '.

γ) ک = kjâ, گجâ : روزگار, کامل = kjâmil, rûzgjár.

δ) A perzsa izâfet jelzésénél a birtokot és birtokost összekötő i rendszeren jelöletlen marad, ha a birtokszó másalhangzóra végződik, míg a hê-re és jê-re végződő szóknál a végső betűre tett „hemze“, az elif-re és vâv-ra végződőknél oda-csatolt jê jelzi a perzsa birtokviszony i-jét.

بندۀ عاقرانه صفای روحانی, روی ارض . bende-i-

'âžizâne, = szerény szolga, rû-i-erz = a föld színe, sefâ-i-rûhâni = lelki gyönyörűség (bende = szolga,

'ājizâne = gyenge, szerény; rû = arcz, szín; erz = föld; esfâ = gyönyörűség; rûbânî = lelki).

ε) Az arab szavakban mássalhangzó fölé tett

az illető mássalhangzónak kettőzöttkiejtését jelzi; míg - jel azt jelenti; hogy az alatta levő mássalhangzóra magánhangzó nem következik.

Számjelek.

Az a b c betűit számértékben már csak chronostichonokban szokás használni; míg egyébként a következő számjelek használatosak:

١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨ ٩ ٠

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

A számokat a törökben is balról jobbra írjuk ugyanazon törvények szerint, mint nálunk általában szokás.

Szövegek.

چيچك (ميلووادن)	I. Čiček (Milvoadan)
ای قوپ قوری قالمش چيچك	ej kup kuru kalmiš čiček,
سندك سوسی بو طوپراغك	sendiñ süsü bu toprayiñ,
پویرازده پرنده آتار	pojrazda perende atar
شمدی زواللی یاپراغك	šimdi zavallı japrayiñ.
—	
بز، یعنی انسانلر دخی	biz, ja'nî insâular, dađı
مپ سن کبی فانیلرز	hep sen gibi fâniler iz:
سندن کوبار بریاپراجق	senden kopar bir japrađık,
بزدن قاچار عمر عزیز	bizden kopar 'ömr-ü-'aziz.
—	
هرگون فلک نابود ایدر	her gün felek nâbûd eder
اک سوکیلی خولیا مزی	eñ sevgili ĵuljâmizi,
هر لحظه کچدکجه اوزر	her lahza geçtikče üzer
روح امل پیر امزی	rûh-i-emel-pîrâmizi.
—	
چیتدکجه بوش هر برامید	çiktikča boš her bir ümid,
انسان صورار پرریب وشک :	insân sorar pür-rejbüşekk:
دنیاده اک فانی عجب	»dünjâda eñ fânî 'ažeb
عمر بشری یا چيچك؟»	'ömr-ü-bešer-mi jâ čiček?»

Jegyzetek.

čiček = virág. — ej = oh! = kuru = száraz, erősítve: kup kuru. — kalmiš = maradt, lett, kalmak = maradni. — sendiñ = sen idiñ = te valál. — süs = ékesség. — toprak = föld. — pojraz = éjszaki szél. — perende atmak = hánykolódni. (perende = bukfencz,) atmak — hányni. dobnı. — šimdi = most. — zavallı = szegény,

szerecsétlen. — japrak levél. — ja'nî = tudniillik, inşân = ember. — da'zî = is. — hep = mind. — sen gibi = mint te. — fânî = múlandó. — kopmak elszakadni. — japrazîk = levélke, — 'ömr = élet, 'aziz = édes, kedves. 'ömr-ü-'aziz = az édes élet. — her gün = minden nap. — felek = az ég, a sors. — nâbûd etmek = elpusztítani. — sevgili = kedves. — züljâ = ábránd. — lahza = pillanat. — geçmek = elmulni. — geçtikçe = elmulván. — üzme = zaklatni, szorongatni. — rûh = lélek. — emel = remény, emel-pîrâ = reménynyel ékes (perzsa összetett melléknév). — çikmak = kimenni, boş = üres, çikîkca boş = meghiusulván. — ümid = remény. — sormak = kérdezni. — pür-rejbüşekk = kétséggel és bizonytalansággal teljesen (pür = tele, rejb = bizonytalanság, ü = és, şekk = kétség). — dünjâ = világ. — 'ažeb = ugyan? — beşer = emberek. — 'ömr-ü-beşer = az emberi élet. — jâ = vagy.

E költemény Millevoje-ból van fordítva.

{ توردکی } II.

میشه لکدر ، آرسلانرک یاناغی
چادر اولور عسکرلرک قوناغی
صاواشلردم ، دالغالانان سنجاضه
فدا اولسون ، بیک کلینک دوواغی

صاواش ایچون ، بو بوروق کلدی بو کون
بو یله کونده ، کرکمز بزه دو کون
پادشاهک ، صورغوجنک تلهه
فدا اولسون ، بیک کلینک دوواغی

عسکرلرک ، کوده سیدر (کوکده سیدر) بدنی
شهیدلرک ، کوملک اولور کفنی
اویله شانلی اویله قانلی کفته
فدا اولسون بیک کلینک دوواغی

Türkü

1. mešelik-dir arslanlarıñ jatayı,
 çadır olur 'askerleriñ konayı
 savašlarda dalyalanan sanžaya
 fedâ olsun biñ geliniñ duvayı
2. savaš ičün bujuruk geldi bu gün,
 böjle günde gerekmez bize düjün.
 pâdišâbiñ sorjužunuñ teline
 fedâ olsun biñ geliniñ duvayı.
3. 'askerleriñ göüdesi-dir bedeni,
 šehidleriñ gömlek olur kefini.
 öjle šanlı, öjle kanlı kefine
 fedâ olsun biñ geliniñ duvayı.

Jegyzetek: Türkü = *dal*, meše = *tölgy*, mešelik = *tölgyes*, arslan = *oroszlán*, jatak = *fekvöhely*, tanya, çadır = *sátor*, olur = *dir*, 'asker = *katona*, konak = *megszálló hely*, tanya, savaš = *csata*, dalyalanmak = *hullámzani*, dalyalanan = *lengő*, sanžak = *lobogó, zászló*, dat: sanžaya = *zászlóért!* fedâ = *áldozat*, fedâ olsun = *legyen feláldozva*, biñ = *czer*, gelin = *mennyasszony*, duvak = *fótyol*, savaš ičün = *csatára*, bujuruk = *parancs*, gelmek = *jönni*, bu gün = *ma*, böjle = *ilyen*, böjle günde = *ilyen napon*, gerekmek = *kelleni*, gerek = *kell*, gerekmez = *nem kell*, bize = *nekünk*, düjün = *mennyegző*, lakodalom, pâdišâh = *a szultán*, sorjuž = *forgó*, tel = *szál (fonál)*, göüde = *test*, [a zárójelben ugyanaz a szó van régi írásmódjával, mely a gögde, gövde kiejtésnek felel meg] beden = *test (arab szó)*, šehid = *elesett hős*, gömlek = *ing*, kefin = *szemfedő*, öjle = *ily, oly*, šanlı = *dicső*, kanlı = *véres*.

Utószó.

A jelen török nyelvtan csak első része egy évek óta készen heverő nagyobb szabású munkának, s tisztán az alaktanra s a mondattannak elemeire vonatkozólag nyújt tájékoztatást, a gyakorló- és olvasókönyv kiadása mostoha viszonyaink között bizonytalan időre halasztatván el.

Az alaktanban a tér szűke daczára lehető teljességre törekedtem s a hol csak lehetett közbe szőtem egy-egy példamondatot a szabályok megvilágítására.

Az oszmántörök nyelv hangjainak írásában lehetőleg a tudományos nyelvészeti irodalmunkban divó irányhoz ragaszkodtam, ámbár, mint könnyen kitűnik, némely tekintetben kénytelen voltam a nyomdai viszonyoknak is áldozatot hozni.

Ugyancsak a terjedelem szigorú megszabottságának tudandó be, hogy a török írásra vonatkozólag függelékül nyújtott tájékoztatás oly rövidesen foglalódott össze.

Azonban a jelen könyvecske ily alakban is elég ékesen dicséri a kiadó áldozatkészségét, s ha e mellett megfelel azok várákozásának, akik a török nyelv szerkezetét röviden és áttekinthetően akarják megismerni, akkor a szerző is elérte célját.

P. V.

Tartalom.

Bevezetés	3
Hangtan	5
Főnév	10
Névmások	18
Viszonyragok és névutók	26
Kötőszók	28
Indulatszók	29
Melléknév	30
Határozó szók	31
Számnevek	32
Ige	34
Műveltető igék	35
Egymásraható igék	35
Visszaható igék	36
Szenvedő igék	26
Összetett igék	36
A »lenni« ige	37
A tagadás kifejezése az igén	43
Infinitivusok	43
Participiumok	45
Határozói igenevek	53
A török igeragozás rendszere	55
Egyszerű képzésű igealakok	55
Összetett képzésű igealakok	59
Gyakorító, ható igék	74
A kérdőszócska az igén	75
Szóösszetétel	77
Szóképzés	78
Arab és perzsa elemek a törökben	80
Mondattani megjegyzések	83
Függelék, bevezetés a török írásba	86

